

Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΓΡΑΙΚΟΥ

Α. ΜΙΧΑΗΛ ΤΡΙΒΩΛΗΣ—ΜΑΞΙΜΟΣ ΤΡΙΒΩΛΗΣ¹—ΜΑΞΙΜΟΣ Ο ΓΡΑΙΚΟΣ

Ἡ ὀλιγότης καὶ ὁ ἐν πολλοῖς θρυλικὸς χαρακτήρ τῶν ἐν ταῖς ρωσικαῖς πηγαῖς (*Βίοις καὶ Διηγήσεσιν*) εἰδήσεων περὶ τῆς προ-ρωσικῆς ζωῆς Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν αὐτοῖς τοῖς συγγράμμασί του σπάνις βιογραφικῶν πληροφοριῶν ἀφήνουσι πολλὰ καὶ σπουδαιότατα κενά, τὰ ὅποια μέχρι ἐσχάτων δὲν ἠδυνήθη νὰ πληρωθῇ ἢ τόσον, ἄλλως τε, εὐρεῖα μαξιμική φιλολογία. Οὕτω, ἐνῶ τυγχάνουσιν ἐπαρκέστατα ἐξηκριβωμένα τὰ κατὰ τὸν Μάξιμον ἀπὸ τῆς εἰς Ρωσίαν μεταβάσεώς του (1518) μέχρι τοῦ θανάτου του (1556), ὡς διεξοδικιώτατα ἐκθέτω ἐν εἰδικῇ ἀπὸ μακροῦ ὑπὸ τὰ πιεστήρια μονογραφίᾳ μου, παρέμειναν ἐντελῶς σχεδὸν ἄγνωστα τὸ μὲν ἢ οἰκογενειακὴ τοῦ Μαξίμου καταγωγή καὶ συνεπῶς ἡ πατρωνυμία αὐτοῦ, τὸ δὲ ἢ καθ' ὄλου διαβίωσις αὐτοῦ ἐπὶ δωδεκαετίαν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ τέλος, αἱ ἐπὶ δεκαετίαν ὅλην ἀσχολίαι τοῦ Μαξίμου ἐν Ἄγιῳ Ὁρει πρὸ τῆς εἰς Ρωσίαν ἀναχωρήσεως. Δὲν θὰ ἠδύνατο, λοιπόν, νὰ λεχθῇ, ὅτι ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε μαξιμικῆς γραμματείας προέκυψεν ἄρτια ἢ προσωπικότης τοῦ Μαξίμου, καὶ δὴ πεφωτισμένη ἀπὸ τῶν πλευρῶν ἀκριβῶς ἐκείνων, αἵτινες ἀποτελοῦσιν οὐσιώδη προϋπόθεσιν τῆς κατανοήσεως τῆς μοσχοβιτικῆς του δράσεως καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς πολυμερεῖς ἐκδηλώσεις, δοθέντος ὅτι ὁ Μάξιμος σχεδὸν πεντηκοντούτης ἀφίκετο εἰς Ρωσίαν.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὸν Μάξιμον, ὅτε, μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ περὶ αὐτοῦ ἔργου μου, ἐξ ἀναγνώσεως εἰδήσεως βραχέος βιβλιογραφικοῦ σημειώματος ἐν φύλλῳ τῆς ἐν Βερολίῳ τότε ἐκδοδομένης ρωσικῆς ἐφημερίδος «*Нόвоге Сλόбо*»² ἐλάμβανον γνῶσιν, ὅτι ἐκ προσφάτων ὅλων ἐρευνῶν ἀπεκαλύπτετο ἐν συγγράμματι ἐκδοθέντι τότε (1943) ἐν Βελγίῳ ὑπὸ *Elie Denissoff*, ὅτι ὁ ἀγορευτῆς μοναχὸς Μάξιμος ὠνομάζετο κατὰ κόσμον Μιχαὴλ Τριβώλης. Καὶ ἔσπευσα μὲν εἰς τινὰς διακριβάσεις³, ἀλλ' ἔνεκα τῶν ἐκ τοῦ πολέμου

1. Οὕτω, μὲ ο.

2. Τῆς 11 Ἀπριλ. 1943 ἀρθ. 29 [515] σ. 7.

3. Τοῦ Μαξίμου γεννηθέντος ἐν Ἄρτη, εἶχον ἐρωτήσει τὸν τότε δήμαρχον Ἄρταίων ἂν ὁποσδήποτε εὐχρηστῇ ἐν Ἄρτῃ τὸ ὄνομα Τριβώλης, ἔλαβον δὲ τὴν ἀπάντησιν ὅτι ἐν Ἄρτῃ οὐδ' ἀναφέρεται κἂν τοιοῦτο οἰκογενειακὸν ὄνομα. Ὁ

καὶ τῆς ξενικῆς κατοχῆς περιορισμῶν δὲν κατέστη δυνατόν νὰ συνεχισθῶσιν αὐταί, μόλις δὲ πρὸ ὀλίγου, ὅτε ἡ ἐκτύπωσις τοῦ ἔργου εἶχε προχωρήσει πολὺ πέραν τοῦ σημείου τούτου, μετὰ τετραετείς συντόνους προσπαθείας ἠδυνήθη νὰ ἴδω τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Maxime Grec et l' Occident» ἔργον τοῦ Denissoff.

Αἱ πρὸς διαλεύκανσιν τῶν προμνημονευθέντων κενῶν τῆς βιοτῆς τοῦ Μαξίμου ὑπομονητικώταται ὄντως ἔρουναι τοῦ Denissoff ἀπετέλεσαν σημαντικωτάτην ἀποκάλυψιν, διότι ἐπέχυσαν οὐ μόνον νέον, ἀλλὰ καὶ πλήρες φῶς ἐπὶ τὴν προσωπικότητα Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ καὶ συνετέλεσαν οὕτω εἰς τὴν ἐντελῆ κατανόησιν τῆς μοσχοβιτικῆς ἱστορίας του. Ἡ προσεκτικὴ μελέτη τῶν ὀλιγίστων μὲν, ἀλλὰ θετικῶν ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Μαξίμου πληροφοριῶν περὶ ὀρισμένων προσώπων, σχέσεων καὶ συμβάντων τῆς ἰταλικῆς περιόδου τῆς ζωῆς του καὶ ἡ ἀντιβολὴ αὐτῶν πρὸς συναφεῖς ἐκ ρωσικῶν πηγῶν λεπτομερείας, ἤγαγον εἰς εἰδικὰς ἀναζητήσεις καὶ συσχετίσεις ἐν τοῖς ἰταλικῶς κέντροις, ἐν Ἄρτῃ, Κερκύρα καὶ Ἀγίῳ Ὄρει, καρπὸς δὲ τῶν ἐπιτοπίων τούτων ἐρευνῶν ὑπῆρξεν ἡ ὀριστικὴ διακριβῶσις τῆς πατρωνυμίας

ἐκ Κερκύρας ὅμως φίλος Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Πανεπιστημίου κ. Β. Μακρῆς εἰς σχετικὴν ὁμιλίαν μοι εἶχεν ἀνακοινώσει, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο εἶνε Κερκυραϊκόν, ἀναφερόμενον μάλιστα ἐν τῇ Χρυσῇ Βίβλῳ Κερκύρας ὑπὸ τὸ ἔτος 1474, εἰς τὴν οἰκογένειαν δὲ Τριβῶλη ἀνήκεν ὁ γνωστὸς Κερκυραῖος σατυρικός ποιητὴς Ἰάκωβος Τριβῶλης, ὃν ἀναφέρει καὶ ὁ Σάθας ἐν *Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ* (*Αθ. 1868 σ. 138-139). Τριβῶλη γίνεται μνεῖα καὶ ἐν Χρυσοβούλῳ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, περὶ οὗ ἐν *Μεσ. Βιβλιοθήκῃ* τοῦ αὐτοῦ (Α 217). Παρὰ τῷ Firmin-Didot εἶδρον δύο ἐπιστολάς, ὧν ἡ μὲν, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν Ἰωάννην Γρηγορόπουλον, φέρει τὴν ὑπογραφὴν *Δωριλέως ὁ Τριβῶλης ὁ ἐκ Σάρατης Λακκαδαίμονος* (σ. 538), ἡ δέ, γεγραμμένη «ἀπὸ Μιραντούλης μαρτίου 29» καὶ ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν Nicolao Taresso, Canonico, ἔχει ὑπογραφὴν «ὁ σὸς κατὰ πάντα Μιχαήλ», παρὰ τὸ ὄνομα δὲ ὁ Didot προσθέτει [Triboles (?)], (*Alde Manuce et l' Hellénisme à Venise, Paris 1875 σ. 540-1*). Ὁ αὐτὸς Didot ἐπάγεται (σ. 543), ὅτι κατέχει καὶ ἄλλην ἐπιστολὴν ἀνέκδοτον, ἐλληνιστὶ ἐπίσης γεγραμμένην, «ἀπὸ Μιραντούλης» ὡσαύτως, φέρουσαν τὴν ὑπογραφὴν *Μιχαήλ Τριβῶλης* καὶ ἀπευθυνομένη πρὸς ὃν καὶ ἡ τοῦ Δωριλάου Τριβῶλη. Ὁ Didot δὲν εἶνε βέβαιος ἀν αἱ ἀπὸ Μιραντούλης τρεῖς αὐταὶ ἐπιστολαὶ προέρχωνται παρὰ τοῦ αὐτοῦ προσώπου, ἡ παρὰ δύο μελῶν τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, διαμενούσης ἐν Μιρανδόλῳ· σημειοῦται ὅμως, ὅτι, καίτοι διάφοροι εἶνε αἱ ὑπογραφαί, ἡ ὁμοιότης τῆς γραφῆς φαίνεται μαρτυροῦσα τὴν αὐτὴν χεῖρα. Ἐκ τοῦ κεμένου τῆς πρὸς τὸν Taresso ἐπιστολῆς τοῦ Μιχαήλ συνάγεται, ὅτι ὁ Taresso τῷ προέτεινε μίαν θέσιν παρὰ τῷ ἄρχοντι τῆς Δεκιανῆς, ἀλλ' ὁ Μιχαήλ ἀπήντησεν, ὅτι ὑπηρετεῖ ἤδη παρὰ τῷ ἄρχοντι τῆς Μιραντούλης (πρόκειται περὶ τοῦ διασίου «ἐλληνομανοῦς» — ὡς τὸν χαρακτηρίζει ὁ Δωριλέως—Pico di Miranda (1463-1494) ἐπὶ μισθῷ, καὶ διὰ τοῦτο ἄδυναται νὰ δεχθῇ τὴν προσφορὰν) συνιστῆ ὅμως ἄλλον νέον «οὐχ ἤττον ἐμοῦ πεπαιδευμένον, Κρήτα», εὐχαριστεῖ δὲ αὐτὸν «ὅτι φροντίζει ἡμῶν καὶ ἀπόντων καὶ οὐ παύη εἰ πράττων ἡμᾶς». Ταῦτα μόνον ἠδυνήθη τότε νὰ διακριβῶσω περὶ τοῦ Τριβῶλη, μὴ δυνηθεῖς, ὡς ἐκ τῶν τότε περιστάσεων, νὰ ἐπεκτείνω τὰς σχετικὰς ἐρεῦνας.

του Μαξίμου, ἥτις καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς μίτος τοῦ ὄλου προ-ρωσικοῦ βίου του.

Κατὰ τὰς ἐρεῦνας ταύτας, Μάξιμος ὁ Γραικὸς εἶνε ὁ αὐτός, ὃν ἀνευρίσκωμεν ἐν Ἑσθονίᾳ μὲν, Κερκύρα καὶ Ἰταλίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ *Μιχαήλ Τριβώλη*, ἐν Ἑσθονίᾳ δὲ ὑπὸ τὸ τοῦ *Μαξίμου Τριβώλη*. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος, νέος φιλόλογος ἀγνώστος, τοῦ ὁποίου κατέχομεν ἐπιστολάς τινας, ἐξηφανίσθη ἐνωρὶς ἐκ τοῦ περιβάλλοντος τῶν ἰταλῶν καὶ ἐλλήνων ἀνθρωπιστῶν τῆς ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως. Ὁ δὲ δεύτερος, ἀγιορείτης μοναχὸς καὶ ποιητής, εἶνε συγγραφεὺς εὐαριθμῶν τινῶν ἐπιγραμμάτων καὶ ἐνός Κανόνος εἰς Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν. Πρώτην ταύτην φορὰν συσχετίζονται τὰ δύο ταῦτα πρόσωπα, ἐν ἀμφοτέροις δὲ ἀναγνωρίζεται ὁ τῆς Ρωσίας Μάξιμος ὁ Γραικός¹.

Τὸ ὄνομα τοῦ Μιχαήλ Τριβώλη ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἱστορικῇ γραμματείᾳ τῷ 1875, ὅτε οἱ Firmin-Didot καὶ Emile Legrand ἐδημοσίευσαν ἐπιστολάς τοῦ τινος. Τούτων ἡ μὲν πρώτη πρὸς τὸν πρεσβύτερον Νικόλαον Taresso (;), κανονικὸν τῆς Vercelli², φέρει χρονολογίαν «Ἀπὸ Μιραντούλης μαρτίου 29» (τοῦ 1498) καὶ ὑπογραφήν «Ὁ σὸς κατὰ πάντα Μιχαήλ». Ἡ δὲ «τῷ ἐπεικεῖ καὶ πεπαιδευμένῳ ἀνδρὶ κυρίῳ Ἰαάννῃ τῷ Γρηγοροπούλῳ, ἑταίρῳ προσφιλεστάτῳ, Ἐνετίῃσιν» χρονολογεῖται «Μηνὸς Μαρτίου οὐκ οἶδα πόσαις», πάντως τοῦ 1500, καὶ ὑπογράφεται «ὁ σὸς Λωρίλεως ὁ Τριβώλης ὁ ἐκ Σπάρτης Λακεδαιμόνιος³». Ὁ Legrand ἐδημοσίευσεν ἑτέρας δύο πρὸς τὸν Γρηγορόπουλον ἐπιστολάς τοῦ αὐτοῦ Μιχαήλ ἀπὸ 29 Μαρτίου 1498 καὶ 26 «τοῦ ἐνεστῶτος» [;] 1499· τούτων ἡ τελευταία «Μιραντόληθεν» ὑπογράφεται «Ὁ σὸς Μιχαήλ ὁ Τριβώλης». Ἄλλαι δύο ἐπιστολαὶ τοῦ αὐτοῦ «τῷ πεπαιδευμένῳ καὶ λογίῳ ἀνδρὶ Κυρίῳ Σκηπίωνι τῷ Καρτερομάχῳ», γραφεῖσαι «ἀπὸ Φλωρεντίας ἀπριλλίου κα καὶ κδ» τοῦ 1504, «ὁ σὸς κατὰ πάντα Μιχαήλ ὁ Τριβώλης» ἐσημειώθησαν ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ ὑπὸ τοῦ Pierre de Nolhac τῷ 1887⁴· ταύτας ἐμνημόνευσεν εἶτα ὁ Chiti⁵. Ὁ Σπ. Λάμπρος ἀναφέρει τὸν ἐρευνητὴν τῶν κερκυραϊκῶν Ἀρχείων Λαυρέντιον Βροκίνην ἀνακοινώσαντα εἰς αὐτὸν ὅτι τῷ 1440 ὁ Μιχαήλ Τριβώλης ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Τριβώλη συμμετέσχε πρῶτος τοῦ Μεγάλου Συμβουλίου τῶν Εὐγενῶν⁶, τοῦτο δ' ἐπιτελέσθη καὶ

1. Denissoff 81.

2. Canonico Vercellenci, Vercellis· οὕτω ἀπεκατέστησεν ὁ Denissoff τὸ κείμενον, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Firmin-Didot ἔχον: Canonico excellessi, excellis.

3. Πρβλ. καὶ Legrand Bibliographie Hellénique XV, XVI αἰ. II 301.

4. Αὐτόθι σ. 302-3.

5. Ἐν τῷ ἔργῳ του Les correspondances d' Alde Manuce 295, 1.

6. Πρβλ. Scipione Forteguerra [il Carteromaco], Flor. 1902, 58, Πᾶσαι αὐταὶ αἱ ἐπιστολαὶ ἀνεδημοσιεύθησαν ὑπὸ Denissoff μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως ἐν σ. 396-469.

7. «Νέος Ἑλληνομνήμων» 4, 324.

ὑπὸ τοῦ Ρίζου Παγκαβῆ¹. Τὴν πληροφορίαν ὅμως ταύτην νεωτέρα ἔρευνα τῶν ἐκλογικῶν Πρακτικῶν τῆς Κερκύρας ἀπέδειξεν ἀνακριβῆ, διότι ἀναφέρεται μὲν ἐν αὐτοῖς τὸ ὄνομα τοῦ Μιχαὴλ Τριβῶλη (Michali Trivoli), ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἀποτυχόντων ὑποψηφίων². Τῷ 1909 οἱ Marie Vogel καὶ Victor Gardthausen ἐσημείωσαν δύο ἐπιστολάς τοῦ Μιχαὴλ Τριβῶλη ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ, μετὰ τῆς προθήκης ὅτι δὲν ὑφίσταται ἄλλο ἕλγος αὐτοῦ, ἀγνοοῦντες τὰς ὑπὸ τῶν Firmin-Didot καὶ Legrand δημοσιευθείσας ἐπιστολάς του³. Ἐν τῇ περὶ τοῦ πατριάρχου Νήφωνος διατριβῆ αὐτοῦ τῷ 1924 ὁ Νικόλαος Popescu ἀναφέρων τὸν μοναχὸν ποιητὴν Μάξιμον Τριβῶλην τοῦ Ἄθω, δὲν πιστεύει ὅτι ὑπάρχει συγγένεια μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας τοῦ ποιητοῦ Ἰακώβου Τριβῶλη, συγγραφέως τῆς Ἱστορίας τοῦ Ταγιαπέρα⁴.

Δυσκολίαν παρουσιάζει ἡ ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ πρὸς τὸν Γρηγορόπουλον ἐπιστολῇ τοῦ 1500 ὑπογραφή «Δωρίλεως ὁ Τριβῶλης ὁ ἐκ Σπάρτης Λακεδαιμόνιος». Ἐγείρεται δὴλ. τὸ ζήτημα: ἐὰν καὶ ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ Μιχαὴλ Τριβῶλη, τίνα ἔννοιαν ἔχει τὸ *Δωρίλεως* καὶ πῶς φέρει οὗτος ἑαυτὸν ὡς Λακεδαιμόνιον ἐκ Σπάρτης, ἐνῶ εἶνε θετικῶς γνωστὸν ὅτι ἐγεννήθη ἐν Ἄρτῃ;

Ὅτι πράγματι ἡ οἰκογένεια τῶν Τριβῶλη κατήγετο ἐκ Σπάρτης προκύπτει ἐκ πολλῶν δεδομένων, ὡς θὰ ἀποδειχθῇ ἐν τοῖς ἐφεξῆς. Ὡς πρὸς δὲ τὸ *Δωρίλεως* ὁ Denissoff εἰκάζει ἀνάγνωσιν *Δωρίκλεος*, δι' οὗ ὁ Μιχαὴλ θὰ ἤθελε νὰ ὑπαινιχθῇ τὴν ἔνδοξον *δωρικὴν* του καταγωγὴν, ἐμφανισμένην διὰ τοῦ αὐτοχαρακτηρισμοῦ του ὡς «Λακεδαιμονίου, ἐκ Σπάρτης». Ὡς ἐκ Σπάρτης καταγόμενον ἐγνωρίζον αὐτὸν καὶ οἱ μεθ' ὧν ἐν Ἰταλίᾳ εἶχε σχετισθῆ. Οὕτω ἐν ἐπιστολῇ του ἐκ Βολωνίας εἰς Βενετίαν πρὸς τὸν Βαπτιστὴν Palmieri τῆς 15 Ἀπριλίου 1498 ὁ Ἀντώνιος Urceo Codro, ἀναφέρων τὸν Μιχαὴλ, χαρακτηρίζει αὐτὸν «νέον μακροτρόχην καταγόμενον ἐκ Σπάρτης»⁵. Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ τοῦ Μιχαὴλ Τριβῶλη, ἐφ' ὅσον ὁ Codro ἀναφέρει σχέσεις τούτου πρὸς τὸν Ἄλδον Μανούτση, περὶ τοῦ ὁποῦ οἱ Μιχαὴλ ποιεῖται λόγον ἔν τε τῇ πρὸς τὸν Γρηγορόπουλον ἐπιστολῇ του τοῦ 1500

1. Livre d' or de la noblesse Ionienne, Corfou. Athènes 1925, 254. Ὁ Παγκαβῆς, ἀναφέρων τὸν Μιχαὴλ Τριβῶλη ὡς τρίτον ἐν τῷ γενεαλογικῷ πίνακι τῶν Τριβῶλη, ἐσφαλμένως πιθανολογεῖ αὐτὸν ὡς υἱὸν τοῦ γνωστοῦ κωδικογράφου Δημητρίου Τριβῶλη.

2. Denissoff 83. Ἰδὲ καὶ μεταξὺ τῶν ἐν τέλει τοῦ ἔργου Πινάκων τὴν φωτοτυπίαν τοῦ Πρακτικοῦ.

3. Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance ἐν Beihefte zum Zentralblatt für Bibliothekwesen τόμ. 33, Leipzig 1909, 332, ἀριθ. 4.

4. Nifon II Patriarhul Constantinopolui.. 792.

5. Orationes, Epistolae, silvae, satyrae, eclogae et epigrammata. Bononia 1502, fol. S III'.

καὶ ἐν ταῖς πρὸς τὸν Σκηπίωνα Καρτερομάχον τῆς 21 καὶ 24 Ἀπριλ. τοῦ 1504.

Ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Ζηνόβιον Acciajuoli ἐκ Μιραντούλης τῆς 13 Σεπτ. (πιθανῶς τοῦ 1501) ὁ Giovanni Pico della Mirandola λόγον ποιούμενος περὶ ἀντιθέσεων τινων μεταξύ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτου, τερματίζει αὐτὴν διὰ τῆς φράσεως «Michael te salutat» Δοθέντος ὅτι ἐν τῷ τότε περιβάλλοντι τοῦ Pic δὲν ὑπῆρχεν ἄλλος Μιχαὴλ πλὴν τοῦ Μιχαὴλ Τριβώλη, συνάγεται ὅτι πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ τούτου· τὸν ὁποῖον ὁ Acciajuoli ἐγνώρισεν ἐν Βενετία ἐργαζόμενον παρὰ τῷ Ἄλδω εἰς μετάφρασιν ἔργων ἑλλήνων πατέρων, καὶ ὅστις τότε ἠσχολεῖτο εἰς παρομοίας μεταφραστικὰς ἐργασίας παρὰ τῷ Pic.

Μεγίστην σπουδαιότητα κέκτηται ἡ περὶ τοῦ ἡμετέρου Μιχαήλ ἀπροσδόκητος ὄλως πληροφορία, ἣν παρέχουσι τὰ Χρονικὰ τῆς ἐν Φλωρεντία ρωμαιοκαθολικῆς μονῆς τοῦ ἁγ. Μάρκου. Ἐν αὐτοῖς ὑπὸ τὸ ἔτος 1502 ἀναγράφεται ὅτι ὁ πατὴρ Μιχαήλ, υἱὸς τοῦ Ἐμμανουὴλ ἐξ Ἄρτης, τὸ αὐτὸ καὶ ὡς λαϊκὸς τέως φέρων ὄνομα, περιεβλήθη τὸ μοναχικὸν σχῆμα διὰ χειρὸς τοῦ ἀδελφοῦ Ματθαίου Marci τῇ 14 Ἰουνίου, περὶ τὴν πρώτην ὥραν τῆς νυκτός, ἔτει 1502: «Frater Michael Emmanuelis de civitate Arta, eodem nomine prius in seculo dictus, accepit habitum a venerabili Fratre Matteo Marci, die quartadecima Junii circa horam primam noctis anno Domini 1502». Τὸ γεγονός τοῦτο ἐπικυροῦται ἐκ τῆς κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὑπάρξεως δύο ἐκ Φλωρεντίας ἐπιστολῶν τοῦ Μιχαήλ Τριβώλη «Σκηπίωνι τῷ Καρτερομάχῳ», σωζομένων ἐν συλλογῇ χειρογράφων ἐπιστολῶν ἀνθρωπιστῶν τοῦ 15' αἰ. τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ, δημοσιευομένων νῦν τὸ πρῶτον μετὰ τῶν φωτοτυπιῶν των ὑπὸ Denissoff. Φέρουσιν αὗται χρονολογίαν 21 καὶ 24 Ἀπριλίου, μεμαρτυρημένως δὲ τοῦ 1504. Καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ σὺν ἄλλοις λέγεται: «.. Ἄλλως τε καὶ χρόνου σπανίζω καὶ ἡρεμίας ψυχῆς καὶ διανοίας τῷ μήπω μόνον παρὰ τινι τῶν ἐνταῦθα εὐρηκέναι με, ἀλλ' ἄνω καὶ κάτω ὡς ὑπὸ ποικίλων ἀνέμων ἐν μέσῳ θαλάσσης σαλευομένη ναῦς περιπλανᾶσθαι με, διὰ τοι τοῦτο πλατύτερον οὐ γράφω σοι ἐπὶ του παρόντος, τουτο δὲ μόνον, ὡς ἀπεταξάμην τῷ μονήρει βίῳ διὰ τὰς ἐπιγιγνομένας μοι πολλὰς ἀσθενείας καὶ οὐδ' ἄλλην τινὰ αἰτίαν. . .» ὑπογραφῇ «Ὁ σὸς κατὰ πάντα Μιχαήλ ὁ Τριβώλης. Ἀπὸ Φλωρεντίας, ἀπριλίου κα». Ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ μνεῖα γίνεται τοῦ Πέτρου Candido καὶ ὑπογράφεται «Ἀπὸ Φλωρεντίας, ἀπριλίου κδ^α Μιχαήλ ὁ Τριβώλης».

Ἐν χειρογράφῳ συλλογῇ τῶν αἰ. 15' καὶ 15' τῆς Ἀμβροσιανῆς βιβλιοθήκης ὑπάρχει ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα εἰς τὸν πατριάρχην ΚΠόλεως Ἰωα-

1. Ἀρχιτέκτων καὶ γλύπτης De Witte Pieter, λεγόμενος Pietro Candido ἢ Peter Candid.

κείμ Α', τελευτήσαντα τῷ 1505 καὶ ταφέντα τῇ 8 Μαΐου, φέρον ποιητὴν Μαξίμον Τριβόλην:

Κυροῦ Μαξίμου Τριβόλη

*Ὁ γλυκὺς Ἰωακείμ καὶ μέλιχος ἡδ' ἐλεήμων,
Πατριάρχης γεγαῶς Βυζαντίδος εὐραγωγίης,
ἀγδοάτη μαυτοῦ, ἐφ' ὄρατια Βροντογένειοι,
τῆδ' ἐπέθη, ὅρ' εἰδώλοιο τυγῶν κληρέων βοεβόνητα.*

Ἐν ἐτέρῳ χειρογράφῳ τῆς αὐτῆς βιβλιοθήκης ἀναγινώσκειται ἐπίγραμμα «Μανουὴλ τῷ Μεγάλῳ Ρήτορι καὶ φιλοσόφῳ Μαξίμος ὁ μοναχός», δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ Σπ. Λάμπρου. Οὗτος, ἀποκλείων ὡς συγγραφέα τοῦ ἐπιγράμματος τὸν Πατριάρχην Μαξίμον, ὡς θανόντα τῷ 1497, ἐνῶ ὁ Μανουὴλ ὠνομάσθη Μέγας Ρήτωρ μόνον τῷ 1505, διέγνω ὡς ποιητὴν αὐτοῦ τὸν ἐξ Ἄρτης λόγιον Μαξίμον τὸν Ἁγιορείτην, ὅστις ἐκ τοῦ Ἄθω ἐπὶ τῇ προσκλήσει τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ρωσίας Βασιλείου τοῦ Ἰβάνοβιτς μεταβάς εἰς Μόσχαν τῷ 1518 διεκρίθη ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐπὶ τῇ παιδείᾳ αὐτοῦ¹. Τὴν γνώμην ταύτην δὲν συνεμερίσθη ὁ Ἄθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, δισχυρισθεὶς ὅτι οὗτος ἐν Μοσχοβίᾳ οὐδέποτε ἔγραψεν ἑλληνιστί, ἐνῶ εἶνε γνωστὸν τὸ κείμενον ἐπιστολῆς του ἑλληνικῆς πρὸς τὸν ῥώσον πρίγκηπα Σιούϊσκη, πιθανολογεῖται δὲ ὅτι ὁ Μαξίμος ἢ συνέτασεν ἑλληνιστὶ τὰ πρόχειρα καὶ εἶτα ἀπέδιδεν αὐτὰ εἰς τὴν παλαιὰν σλαβωνικὴν, ἢ καὶ ἀπ' εὐθείας ἐπέστελλε πρὸς ὠρισμένα πρόσωπα ἑλληνιστὶ².

Τὸ πρῶτον νῦν δημοσιεύεται ὑπὸ Denissoff ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος καὶ ἕτερον ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα εἰς τὸν Πατριάρχην ΚΠόλεως Νήφωνα Β', θανόντα τῇ 11 Αὐγ. 1508:

Κυροῦ Μαξίμου Τριβόλη

*Ἀρχιερεὺς ὁ μέγας Βυζαντίδος ἐνθάδε Νήφων³
κεῖται, ἀποστολικάτῃ λαμπόμενος χάρισιν,
ὃς δίφρῳ ἐπιβὰς ἀρετῶν, ὧν οἶα τις ἄλλος
Ἥλιος, εἰς αὐτὰς ἔφθασεν αἰωνίους.*

Εἰς τὸν αὐτὸν Νήφωνα ὁ αὐτὸς Μαξίμος Τριβόλης ἀφιέρωσεν ἕτερα δύο ἐπιγράμματα, περιεχόμενα ἐν χειρογράφῳ συλλογῇ τοῦ ις' αἰ. τῆς ἐν Ἄγ. Ὁρει μονῆς Διονυσίου (ἀριθ. 282 n° 58 fol. 125³), δημοσιευθέντα ὑπὸ Σπ. Λάμπρου (Κατάλ. I, 402 n° 3816) καὶ ἀναδημοσιευθέντα ὑπὸ Popescu⁴ καὶ Denissoff⁵. Τούτων τὸ μὲν πρῶτον φέρει τὸν τίτλον «Ἐπίγραμμα εἰς τὴν πολυτελεστάτην ἀργυρόχρυσον λάρανα τῶν ἱερῶν λειψάνων τοῦ μακαριωτάτου Πατριάρχου Νήφωνος. Κυρίου Μαξίμου Τριβόλη»⁵.

1. «Ν. Ἑλληνομνήμων» 3, 480-1.

2. Denissoff 81-84, 412.

3. Ἐν τῷ κειμένῳ Νηφῶν

4. 791 ἐξ.

5. 412-414.

τὸ δὲ δεύτερον φέρει «Ἐτερον εἰς τὴν αὐτὴν» [λάρινακα]. Ἀμφότερα ἐγράφησαν μεταξύ τῶν ἐτῶν 1512 καὶ 1515, ἐφ' ὅσον ἐν μὲν τῷ πρώτῳ μνεία γίνεται τοῦ βοεβόδα τῆς Βλαχίας Νάγγουε, ὡς δωρητοῦ τῆς θήκης, τὸ δὲ ἄτος 1515 εἶνε κεχαραγμένον ἐπὶ τῆς ἐν τῇ μονῇ Διονυσίου σωζομένης λάρινακος.

Τέλος, εἰς πολλὰ ἀντίγραφα τῶν μονῶν Ἰβήρων, Λαύρας καὶ Βατοπεδίου τοῦ ἡ' αἰ. σώζεται «Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὸν παμμέγιστον τοῦ Σωτῆρος Προόδρουμον καὶ Βαπτιστὴν Ἰωάννην, ἀναγινωσκόμενος οἶαν ὥραν τῷ βουλομένῳ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ τῆς ἐβδομάδος, μεταποιηθεὶς ἐκ τοῦ Πολλοῖς συνεχόμενος πειρασμοῖς, παρακλητικοῦ κανόνος τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, παρὰ Κυρ Μαξίμου τοῦ Τριβόλης». Ὁ κανὼν δημοσιεύεται τὸ πρῶτον ὑπὸ Denissoff¹.

Πάντα ταῦτα τὰ ἐκ τῶν νεωτάτων ἔρευνῶν συναχθέντα δεδομένα, συνδυαζόμενα καὶ πρὸς τὰς ἐκ τῶν συγγραφῶν τοῦ Μαξίμου καὶ τῶν ρωσικῶν πηγῶν πληροφορίας, πρὸς φιλολογικὰς ἀναλογίας καὶ πρὸς τὸν χαρακτήρα γραφῆς χειρογράφων ἐξ ἐπιμελεμένης ἀντιβολῆς, ἀποδεικνύουσι κατὰ τὸν μᾶλλον περὶ τρανον τρόπον τὴν ταυτότητα: *Μιχαὴλ Τριβόλης—Μάξιμος ὁ Τριβόλης—Μάξιμος ὁ Γραικός*.

B. Οἱ ΤΡΙΒΩΛΛΑΙ

Ὡς ὀρθῶς λέγει ὁ Denissoff, ἡ ἀναζήτησις τῶν δεσμῶν συγγενείας Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ ἀποτελεῖ ἀπόδοσιν δικαιοσύνης εἰς μίαν ἐξόχως διακριθεῖσαν οἰκογένειαν ἐπὶ μακρὸν μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν παραγνωρισθεῖσαν.

Αἱ ἱστορικαὶ ἔρευναι ἀποδεικνύουσιν, ὅτι τὸ ὄπερ ἔφερον ὁ Μιχαὴλ ὡς λαϊκὸς ὄνομα *Τριβόλης* ἀνήκεν εἰς μεγάλας τοῦ Βυζαντίου οἰκογενείας. Ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Β' (1391—1435) ἐτέλει εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς ἓνα Τριβόλην, τότε εὐρισκόμενον ἐν Πελοποννήσῳ εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ δεσπότη τοῦ Μιστρά Θεοδώρου Α' (1393—1407)². Φαίνεται δὲ ὅτι εἰς τὸν αὐτὸν Τριβόλην, εὐρισκόμενον ἐν ΚΠόλει, ὁ Δημήτριος Κυδωνῆς περὶ τὸ 1380 ἀποδίδει τὴν συμφιλίωσιν τῶν δύο τούτων συγγενῶν πρὸς ἀλλήλους ἡγεμόνων. Ἄλλος Τριβόλης, ὁ ΚΠόλεως Κάλλιστος Α' (1350—1363), ὑπῆρξε φίλος καὶ σύμβουλος τοῦ Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου. Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Καλλίστου ἡ οἰκογένεια τῶν Τριβόλη περιλαμβάνει ἓνα ἅγιον τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Τῆς εἰς τὴν Δύσιν ὁμαδικῆς ἐξ Ἑλλάδος μεταναστεύσεως μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν μετέσχον καὶ μέλη τῆς οἰκογενείας Τριβόλη, εἰς αὐ-

1. 416-420.

2. Σπ. Λάμπρου «Ν. Ἑλληνομνημῶν» 3, 321 ἐξ.

τὴν δ' ὀφείλεται ὅτι κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῶν τοῦ ιε' αἰ. εὐρίσκομεν Τριβώλας ἐν Κερκύρα, τότε τελούση ὑπὸ τὴν βενετικὴν δημοκρατίαν. Μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν ὁ φιλόβιβλος καὶ κωδικογράφος Δημήτριος Τριβώλης καὶ μετ' αὐτὸν Μιχαὴλ ὁ Τριβώλης, ὁ μέλλον Μαξίμος ὁ Γραικός. Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ιε' αἰ. ἐν Κερκύρα ζῶσιν οἱ Στάμος καὶ Ἰάκωβος Τριβῶλαι, ἐκ τῶν πρώτων μονίμως ἐκεῖ ἐγκατασταθέντες· τούτων ὁ δεύτερος μάλιστα λέγει ἐαυτὸν αὐτόχρημα «κερκυραῖον». Καὶ βραδύτερον δὲ οἱ Τριβῶλαι διεκρίθησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Κερκύρας· τῷ 1770 ὁ δόγης Βενετίας Alviso Mocenigo ἀπένευμεν εἰς αὐτοὺς τὸν τίτλον τοῦ Κόμιτος.

Ὁ Δημήτριος Τριβώλης, σύγχρονος καὶ πρεσβύτερος τοῦ Μιχαὴλ, εἶνε γνωστός ὡς σοφὸς φιλόβιβλος καὶ ἀντιγραφεὺς κωδίκων, ἠρέσκετο δὲ νὰ προσονομάζηται *Σπαρτιάτης* ἢ *Πελοποννήσιος ἐκ Σπάρτης*, ὅπερ σημαίνει συγγένειαν πρὸς τοὺς Τριβῶλας τοῦ Μιστρᾶ. Κατεῖχε, λοιπόν, ἡ οἰκογένεια αὕτη σημαντικὴν μόρφωσιν, συνεχισθεῖσαν καὶ εἰς τοὺς ἀπογόνους. Αἱ τοῦ Δημητρίου τοῦλάχιστον παρατηρήσεις εἰς χειρόγραφά τινα ἀρχαίων συγγραφέων μαρτυροῦσι καὶ πνευματικὴν δξύνοιαν καὶ φιλολογικὰς γνώσεις, σχετιζούσας αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰταλικὸν ἀνθρωπισμὸν. Αἱ σχέσεις τῶν Τριβῶλη πρὸς τοὺς Παλαιολόγους διαπιστοῦνται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Δημήτριος ἠκολούθησε τοὺς τελευταίους Παλαιολόγους εἰς τὴν ἔξορίαν. Τὸν Δημήτριον εὐρίσκομεν ἐφεξῆς προστατευόμενον τοῦ Βησσαρίωνος ἐν Ρώμῃ, ἔνθα τῷ 1469 ἀντιγράφει τὴν Ὀδύσσειαν καὶ τῷ 1471—1472 τὴν Ἀνθολογίαν τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραμμάτων, παρῆν δὲ κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας τῆς Ζωῆς-Σοφίας Παλαιολογίνας μετὰ τοῦ Ἰβάν Γ' (1 Ἰουνίου 1472). Κατόπιν ἐπανῆλθεν εἰς Κέρκυραν, ὅπου ἐγκατεστάθη ὀριστικῶς. Ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις ὅτι οἱ Στάμος καὶ Ἰάκωβος Τριβῶλαι ἦσαν υἱοὶ του· καὶ ὁ μὲν πρῶτος, πρεσβύτερος, ἐγεννήθη πάντως περὶ τὸ 1489, ἀφοῦ τῷ 1509 ἦτο μέλος τοῦ Μεγάλου Κερκυραϊκοῦ Συμβουλίου, ὅτε ἔπρεπε νὰ ἦνε τοῦλάχιστον εἰκοσαετής· ὁ δὲ Ἰάκωβος, ἀναδειχθεὶς ποιητής, εἰσῆλθεν εἰς τὸ Συμβούλιον τῶν Εὐγενῶν τῷ 1520 καὶ προήχθη εἰς σύνδικον τῷ 1541 καὶ εἰς δικαστὴν τῷ 1545. Ὅταν ὁ Ἰανὸς Λάσκαρις ἐπεσκέφθη κατὰ Μάϊον καὶ Ἰούνιον τοῦ 1491 τὴν Κέρκυραν καὶ τὴν Ἄρταν πρὸς ἀναζήτησιν χειρογράφων, κατέγραψε δύο καταλόγους σημαντικῶν βιβλίων, τῶν ἐν ἀμφοτέροις ταῖς πόλεσι πλουσιῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Δημητρίου, ἐξ οὗ καὶ συνάγεται πόσον ἐμμανὴς βιβλιοσυλλέκτης ὑπῆρξεν οὗτος, ὡς ἦτο καὶ ὁ Λάσκαρις.

Ἡ ἐν Ἄρτῃ ὑπαρξίς ἐνὸς Μανουὴλ Τριβῶλη ἀποδεικνύει σχέσεις στεγὰς μεταξὺ Κερκύρας καὶ Ἄρτης, δοθέντος ὅτι ἡ μὲν δευτέρα ἦτο διὰ τὴν πρώτην τὸ πλησιέστερον ἐμπορικὸν κέντρον, ἡ δὲ Κέρκυρα ὁ πρῶτος ἐπὶ τῆς πρὸς τὸ Ὀτράντον καὶ τὴν Βενετίαν διπλῆς θαλασσίας ὁδοῦ ἀποβατικὸς λιμὴν. Ἐξ ἄλλου δ' ἐὰν ἡ Ἄρτα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν δεσποτῶν Τοσσο ἐχρημάτισεν ἔδρα αὐτῆς συγκειμένης ἐξ ἑλλήνων καὶ τὰ βλέμματα τῶν κερ-

κυραίων ἦσαν πρὸς αὐτὴν ἐστραμμένα, ἢ Κέρκυρα ἀπετέλει οἶονεἰ ἰσχυρὸν διὰ τὴν Βενετιαν φρούριον καὶ οἱ Τοσσο ἐξηρτῶντο κατὰ τι μέτρον ἐκ τῆς ἐνετικῆς δημοκρατίας.

Ἐκ τῶν εἰρημένων, λοιπόν, συνάγεται μετὰ θετικότητος, ὅτι οἱ Τριβῶλαι ἦσαν μετανάσται ἐκ τοῦ Μωρέως εἰς Κέρκυραν, ἐξ ὧν δὲ γνωρίζομεν ἤδη περὶ τοῦ Δημητρίου Τριβῶλη προκύπτει, ὅτι ὑφίστατο συγγένεια μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Μιχαήλ: ἀμφοτέρω ἀρέσκονται νὰ ἐπικαλοῦνται σπαρτιατικὴν καταγωγὴν, ἐξ ἴσου δὲ σχετίζονται πρὸς τὸν Λάσκαριν. Ὁ Δημήτριος, καίπερ μονίμως διαβίων ἐν Κερκύρα, πρὸς τῇ ἐν αὐτῇ βιβλιοθήκῃ του κατέχει καὶ ἄλλην ἐν Ἄρτῃ, ὃ δὲ Μιχαήλ, καίτοι ἐγεννήθη ἐν Ἄρτῃ, εὐρίσκειται ὡς ἔφηβος ἐν Κερκύρα· ἐνῶ δ' ὁ πρῶτος, μεγάλην τρέφων συμπάθειαν πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλωτῖνον, ἠρέσκειτο νὰ ἀντιγράφῃ ἀμφοτέρων τὰ ἔργα, καὶ ὁ Μιχαήλ, ὡς ἐκτεθήσεται ἐν τοῖς ἔπειτα, ὑπῆρξε θερμοῦς θιασώτης ἀμφοτέρων τῶν φιλοσόφων. Ὅθεν εἶνε πιθανωτάτη ἡ εἰκασία ὅτι ὁ Δημήτριος ἦτο ἀδελφὸς τοῦ Μανουήλ τῆς Ἄρτης καὶ ἄρα θεῖος τοῦ Μιχαήλ, φαίνεται δ' ὅτι ὁ πατὴρ τῶν Δημητρίου καὶ Μανουήλ, καταλιπὼν τὸν Μιστρᾶν, ἦλθε πρὸς μόνιμον ἐγκατάστασιν εἰς Ἄρταν, ὅθεν καὶ ἐξηγεῖται ἡ ὑπαρξίς δύο κατοικιῶν τῶν Τριβῶλη, ἐν Ἄρτῃ καὶ ἐν Κερκύρα.

Περὶ τοῦ Μανουήλ ὅμως δὲν ἔχομεν πληροφορίας περισσοτέρας τῆς γνώσεως τοῦ ὀνόματός του ἐκ τε τῶν ρωσικῶν καὶ τῶν δυτικῶν πηγῶν. Τὸ μόνον περὶ αὐτοῦ, ἢ, μάλλον, ἀπ' αὐτοῦ ἴχνος βασίμως εἰκάζεται ἐν «μονοκονδύλιον» πλήρους ὑπογραφῆς του ὑπὸ χειρόγραφον τῆς Abbazia Florentina¹. Αἱ παλαιαὶ ρωσικαὶ *Διηγήσεις* χαρακτηρίζουσι τὸν Μάξιμον «υἷὸν βοεβοδῶν» καὶ τοὺς γονεῖς του «φιλοσόφους», ἦτοι ἀνθρώπους ἀνωτέρας μορφώσεως, ὡς, ἄλλως τε, δῆλον ἐκ τῆς παρ' αὐτοῖς συλλογῆς πολλῶν χειρογράφων. Σημασίαν ἔχει τὸ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μαξίμου λεγόμενον περὶ τῶν γονέων του ὡς «γνησίων πιστῶν», ἦτοι ἀκραιφῶν ὀρθοδόξων, εἰς διαστολὴν τοῦ ἀντιλατινισμοῦ τῶν ἀπὸ τῶν πρὸς τὴν Ρώμην συμπαθειῶν τοῦ ἐν τῇ ἔδρᾳ τοῦ ρωμαίου Πάπα διατρέψαντος Δημητρίου. Τοῦτο κυροῦται ἐκ τε τῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μαξίμου λεγομένων περὶ τῶν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἀγωνῶν του κατὰ τὴν ἀγιορειτικὴν τῆς ζωῆς του περίοδον, καὶ ἐκ τῆς ἐν Ρωσίᾳ ἀντιλατινικῆς συγγραφικῆς δράσεώς του. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἐν Κερκύρα τότε ἐκλατινισμένας θρησκευτικὰς τῶν ὀρθοδόξων συνθήκας, περὶ ὧν μαρτυρεῖ τὸ ὑπὸ τοῦ Σπ. Λάμπρου δημοσιευθὲν² καὶ παρὰ Denissoff πληρέστερον ἀναδημοσιευόμενον³ περιεργότατον ἔγγραφον ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὰ σφάλματα καὶ αἰτιάματα τῶν κερκυραίων ἤγουν κορυφαίων δι' ἃ αὐτοὺς

1. Ἀναπαράγεται παρὰ Denissoff 136.

2. Κερκυραϊκὰ ἀνέκδοτα 50·59.

3. Ἰδὲ σ. 436·445.

ἀποστρεφόμεθα», τὸ περιβάλλον τῆς Ἄρτης ὅλως ἀντιθέτως εἶχετο στερεῶς τῶν ἀνοθεύτων πατριῶν. Ὅτι δὲ ὁ Μάξιμος ἐγεννήθη ἐν Ἄρτη, τυγχάνει ἀνάμφισβήτητον, ὃ δ' αὐτοχαρακτηρισμὸς τοῦ Μιχαὴλ Τριβώλη ὡς «Λακεδαιμονίου ἐκ Σπάρτης» οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ νεανικὴ αὐτάρεσκος ἐγκαύχσις ὅτι ἡ Λακωνία ὑπῆρξεν ἢ κοιτίς τῆς οἰκογενείας του. Ἐφ' ὅσον δὲ οἱ ἐκλογικοὶ κατάλογοι τῆς Κερκύρας σημειοῦσι τὸ ὄνομά του εἰς τὸ ἔτος 1490, ὡς συμπληροῦν τὴν εἰκοσαετῆ ἡλικίαν, συνάγεται ὅτι ὁ Μιχαὴλ ἐγεννήθη οὐχὶ μετὰ τὸ 1470, εἶνε δὲ λίαν πιθανὸν ὅτι κατέλιπε τὴν γενέτειραν καὶ μετέβη εἰς Κέρκυραν μετὰ τὸ 1479, ὅτε εἶχε περατωθῆ ὁ μεταξὺ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ τῆς Ἐνετικῆς δημοκρατίας πόλεμος. Ἐν Κερκύρᾳ ὁ Μιχαὴλ παρέμεινε μέχρι τῆς ἐνηλικιωσέως του, ἀφοῦ ὑπῆρξεν ὑποψήφιος εἰς τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1490. Ἐκεῖ ἀπέκτησε διδάσκαλον τὸν πρεσβύτερον Ἰωάννην Μόσχον, ρήτορα καὶ φιλόσοφον καὶ ἀντιγραφέα χειρογράφων, ἐκ ΚΠόλεως καταφυγόντα τὸ πρῶτον εἰς Μισροῶν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κέρκυραν. Ὁ Μόσχος ἦτο ἀδιάλλακτος ἀντιλατινιστής, ὡς, ἄλλως τε, μαρτυρεῖ καὶ τὸ περὶ τοῦ «μακαρίου Μεγάλου πρίγκηπος Λουκᾶ Νοταρᾶ», δεινοῦ μισολατίνου, ἔργον του¹.

Γ. ΜΙΧΑΗΛ Ο ΤΡΙΒΩΛΗΣ ΚΑΙ Η ΙΤΑΛΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ.

Ἡ πρὸς σπουδὰς μεταβάσις τοῦ Μιχαὴλ εἰς τὴν Ἰταλίαν, τότε εἰς τὴν νεάν γενεάν ἐμφανιζομένην ὡς Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας, ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς τὸν τῷ 1491 ἐπισκεφθέντα τὴν Ἄρταν καὶ τὴν Κέρκυραν καὶ ἐλθόντα εἰς στενήν σχέσιν πρὸς τὴν οἰκογένειαν τῶν Τριβώλη Ἰανὸν Λάσκαριν, ἐκθειάσαντα τὴν ἐν Ἰταλίᾳ μεγάλην ἀνθρωπιστικὴν κίνησιν, ἧς ἦτο ἐκ τῶν πρώτων ἐνθουσιώδης παράγων. Ἡ ἐξ Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐπιστροφή του συμπίπτει ἀκριβῶς περὶ τὸν Αὐγούστον τοῦ 1492, ἀφετηρίαν τοῦ ἰταλικοῦ σταδίου τοῦ Μιχαὴλ. Ἦτο δὲ φυσικὸν ὁ Μιχαὴλ νὰ ἐπισκεφθῆ πρῶτον τὴν Φλωρεντίαν, ἐν τῷ Studium τῆς ὁποίας ὁ ἐνθερμος προστάτης τῆς σπουδαζούσης νεολαίας καὶ εὐεργέτης τῶν συμπατριωτῶν του Λάσκαρις, διαδεχθεὶς τὸν Δημ. Χαλκοκονδύλην, ἐδίδασκεν ἑλληνικὴν φιλολογίαν. Ὁ Μιχαὴλ, χρηματίσας μαθητῆς καὶ ἅμα προστατευόμενος τοῦ Λασκάρεως, ἀντέγραψε δι' αὐτὸν σὺν ἄλλοις καὶ τὰ «Γεωπονικά», εἰς τὸ τέλος τῶν ὁποίων ἔγραψεν ἰδιοχείρως κάτωθεν τῆς ὑπογραφῆς του «Μιχαὴλ» :

*Δις δέκα καὶ δις τέσσαρσιν ἐν ἡμασι τοῦτο τὸ ἔργον,
Λασκάρι Μιχαὴλ, γράφει Γεηπονίης².*

Ἐκεῖ ἐδίδασκε καὶ ὁ Μαρσίλιος Ficino, εἶνε δὲ πιθανώτατον ὅτι ὁ Μιχαὴλ ἐγένετο μάρτυς τῆς μεταξὺ Λασκάρεως καὶ τοῦ Ἀγγέλου Poliziano

1. Ποβλ. Denissoff 117-143.

2. Ὅρα φωτοτυπίαν τῆς σελίδος ταύτης τῶν «Γεωπονικῶν» παρὰ Denissoff, Πιναξ III.

φιλολογικῆς μονομαχίας ἐπι τῆς καλλιτέρας μεθόδου μεταφράσεως τοῦ «Ἐρμαφροδίτου» τοῦ Pulei ἐκ τοῦ λατινικοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν· εἶνε δὲ γνωστὸν πόσον ὁ νικητὴς Poliziano ἐκακομεταχειρίσθη τοὺς Ἕλληνας. Ἐν τῷ Studium ἀμφοτέροι οὗτοι οἱ διδάσκαλοι ἐμύησαν τὸν Μιχαήλ τόσο εἰς τὰς λεπτότητας καὶ τὰς ἄλλας γοητείας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ὥστε νὰ ἐξηγητῆται τὸ μὲν ἢ ἐν τοῖς ἔργοις του μαρτυρουμένη πολυμάθεια ἐκ τῆς μνείας ἀρχαίων ἑλλήνων συγγραφέων, τὸ δὲ ἢ πολλαχῶς ἐν τε τῇ μοσχοβιτικῇ συγγραφικῇ του δράσει καὶ τῇ καθ' ὄλου νοοτροπιᾷ του ἐκδηλουμένη ἰσχυρὰ ἐπ' αὐτοῦ ροπή τοῦ νεοπλατωνισμοῦ τοῦ Ficino.

Πρὸς τῷ ἰδεολογικῷ πλουτισμῷ ὁ Μιχαήλ ἀπεκόμισεν ἐκ Φλωρεντίας καὶ σπουδαιότατα ἠθικὰ κεφάλαια, κυριώτατα ἐκ τῆς φλογερᾶς κηρυκτικῆς δράσεως τοῦ ὁμητικοῦ Σαβοναρόλα. Ἐκ τῆς ἑπταετοῦς ἐκείνης ἀνακαινιστικῆς κοινωνικῆς κινήσεως τοῦ ἀκατασχέτου δομινικανοῦ μοναχοῦ (1491—1498) ὁ Μάξιμος μνημονεύει ἐν τοῖς ἔργοις του μόνον τὴν τελευταίαν πενταετίαν, ὅθεν προκύπτει ὅτι τὸν Σαβοναρόλα ἐγνώρισε μόνον μετὰ τὸ 1493, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1494. Οὐδαμῶθεν ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις περὶ προσωπικῶν σχέσεων τοῦ Μιχαήλ πρὸς τὸν Σαβοναρόλα· αἱ πρόσφατοι ἔρευναι τοῦτο τὸ σπουδαῖον ἤγαγον εἰς φῶς, ὅτι τόσο ἐπέδρασαν ἐπ' αὐτοῦ τὰ περιπαθῆ κηρύγματα καὶ ἢ ἐν γένει ἰσχυροτάτη ἠθικὴ ἀναπλαστικὴ κοινωνικὴ τοῦ Σαβοναρόλα δραστηριότης, ὥστε, τέως παρασυρθεὶς ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ νεο-παγανισμοῦ τῆς Ἀναγεννήσεως, ἀνέκτησε τὰς χριστιανικὰς του πεποιθήσεις, ἢ εἰς τὸν Χριστιανισμὸν δ' ἐπιστροφή του ὑπῆρξε τόσο βαθεῖα καὶ ριζικὴ, ὥστε, ἀποταξάμενος τῷ κοσμικῷ βίῳ, ἔσπευσε, ὡς ἐν τοῖς ὀπισθεν ἐσημειώθη, νὰ περιβληθῆ τὸ μοναχικὸν ράσον εἰς τὴν λατινικὴν μονὴν τῶν δομινικανῶν τοῦ ἁγ. Μάρκου.

Ὁ Μιχαήλ κατέλιπε πιθανῶς τὴν Φλωρεντίαν κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1495-1496. Ἐκείθεν αἱ νεώτεραι ἔρευναι εὐρίσκουσιν αὐτὸν κατευθυνθέντα εἰς Βολωνίαν, τὸ Πανεπιστήμιον τῆς ὁποίας ἦτο ἐν τῶν ἐξοχωτέρων τῆς Εὐρώπης πνευματικῶν κέντρων, διὸ καὶ εἴλικε φοιτητὰς πανταχόθεν τῆς Εὐρώπης. Ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς προμνημονευθείσης ἐπιστολῆς τοῦ Μιχαήλ (1498) πρὸς τὸν Βαπτιστὴν Palmieri, ἐν Βολωνίᾳ εὐρίσκομεν αὐτὸν εἰς τὸν κύκλον τοῦ ἀρίστου τῶν ἑλληνιστῶν τοῦ Πανεπιστημίου Urcceo Codro κατὰ τὸ 1496, φαίνεται δ' ὅτι, ἀπολαύων προστασίας τοῦ διδασκάλου του τούτου, εἰργάσθη δι' αὐτὸν εἰς μεταφράσεις χειρογράφων. Ἐκ τῶν ἐν τοῖς ἔργοις του ἐπικρίσεων τῆς σχολαστικῆς ὁ Μάξιμος φαίνεται ἐχόμενος τῆς ὀνοματοκρατίας, ἣν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τούτῳ ἐδίδασκεν ὁ καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας φραγκισκανὸς «Doctor singularis et invincibilis» William of Occam. Ἐξ ὧων δ' ὁ Μιχαήλ ἔγραφε κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐν τινι τῶν πρὸς τὸν φίλον του Ἰω. Γρηγορόπουλον ἐπιστολῶν, φαίνεται ὅτι

οἰκονομικοὶ λόγοι καὶ ἄλλαι δυσχέρειαι διαβιώσεως ἐκόλυον αὐτὸν νὰ παρατείνῃ ἐκεῖ τὴν διαμονήν του, ὅθεν μετέβη εἰς Βενετίαν παρὰ τῷ Ἄλδω¹.

Ἐκ τῶν λοιπῶν τῆς Ἀναγεννήσεως παραγόντων ὁ Μαξίμος ἀναφέρει τὸν Αὐγουστίνον Νίφο τῆς Πάδοβας², τὸν Νικόλαον Λέλιον *Cosmico*³ τῆς Φερράρας καὶ τὸν Ἀμβρόσιον *Varese da Rosate* τοῦ Μιλάνου. Ὁ πρῶτος ἐδίδασκεν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν κατὰ τὴν ἐρμηνεϊαν τοῦ ἄραβος σχολιαστοῦ Ἀβερρόη. Καὶ οὐδαμοῦ μὲν ὁ Μαξίμος ἀναφέρει τὸν ἀβερροῖσμόν· ἄλλ' ὁσάκις ὁμιλεῖ περὶ «περιπατητικῶν συλλογισμῶν» καὶ «περιπατητικῆς τέχνης» ὡς ἀντιτιθεμένων πρὸς τὴν «ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς», ὑποφαίνεται ὑπαινιγμὸς εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Νίφο ὑποστηριζομένας ἀβερροϊκάς ἀρχάς.

Αἱ σπουδαὶ τοῦ Μιχαὴλ Τριβόλη εἰς τόσα ὀνομαστὰ πνευματικὰ κέντρα καὶ ἡ σχέσις του πρὸς τοσοῦτους κορυφαίους ἀνθρωπιστὰς τῆς ἀκμῆς τῆς ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως, καὶ ἡ καθ' ὅλου δὲ ἐπὶ δωδεκαετίαν ὄλην εἰσπνοὴ τοῦ ὅλου πνεύματος αὐτῆς, φυσικὸν ἦτο νὰ ἀπεργασθῇ ἐν αὐτῷ γνήσιον τέκνον τῆς εὐρείας ἐκείνης ζυμώσεως, θιασώτην καὶ μέτοχον τῶν θεμελιωδῶν αὐτῆς γνωρισμάτων, ὅποια πρῶτον μὲν ὁ ἐκφραζόμενος εἰς ἀνεπιφύλακτον θαυμασμόν πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ τὰ ἀπαράμιλλα ἐπιτεύγματά του ἄκρατος ἑλληνισμός, δεύτερον δὲ τὸ ἴδιον ἐν τῇ πρὸς τὴν Ἀστρολογίαν γενικῇ ροπῇ ἐκδηλούμενον φυσιολατρικὸν πνεῦμα, καὶ τρίτον τὸ κράτος τῆς ἠθικῆς ἀδιαφορίας (*amoralismus*) ἢ ὁ ἐνσטרεινισμὸς τοῦ ἠθικοῦ τῆς ἀρχαιότητος κλίματος⁴.

Ἡ περίοδος ὅμως τῶν ἐν Ἰταλίᾳ σπουδῶν οὐ μόνον ἀνέδειξεν ὅπως ἰδιαιτέρως τὸν Μιχαὴλ ὑπὲρ τὸ πλῆθος τῶν λοιπῶν φοιτητῶν, ἀλλὰ, τὸ καὶ σπουδαιότερον, ἐνεφάνισεν αὐτὸν μεταξὺ τῶν ἐνεργῶν συντελεστῶν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῶν κορυφαίων παραγόντων τῆς ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως. Ἀναμιγνύεται κατὰ καιροὺς δραστηρίως εἰς τὰς γνωστὰς ἐκείνας ἐκδοτικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ Ἄλδου Μανούτση· συνεργάζεται συντόμως εἰς τὸν τυπογραφικὸν οἶκον τῶν Ζαχαρίου Καλλιέργη καὶ Νικολάου Βλαστοῦ ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Μεγάλου Ἐτυμολογικοῦ καὶ ἐν Μελιδολάνοις εἰς τὴν τυπογραφίαν τοῦ Ἰω. Bissoli καὶ Ben. Mansi πρὸς ἐκδοσιν τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Σουΐδα· ἐν Βερκελλάις ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἐκ *Capo d' Istria* Ἕλληνος μὲν τὸ γένος, λατίνου δὲ «κανονικοῦ» καὶ ἐξαιρέτου ἑλληνιστοῦ καὶ λατινιστοῦ Νικολάου Ταresso ἐργάζεται πρὸς προπαρασκευὴν τῆς ἐκδόσεως τῶν

1. «Καὶ ἐκ Βονωνίας ἦκέ μοι ἄλλη τις κατάστασις· ὅθεν ἐμοῦ δεόμεναι ἀπιέναι παρὰ τοὺς ἐκεῖ ἐπιστολαὶ ἐγχειρίσθησαν, ὑπισχνούμεναι τε ἡμῖν πολλὰ τινα, οὐ μέντοι τὸν μισθὸν ἀποφαίνοντες κεφαλαιωδῶς» Denissoff 173, 398.

2. Augustinus Nifus a Sessa, ὅθεν καὶ Suessanus.

3. Τὸν ἀποκαλεῖ *Κομπέζμικ*.

4. Denissoff 147 - 185.

ἐπιστολῶν τοῦ Φαλάριδος, τοῦ Ἀπολλωνίου Τυανέως καὶ τοῦ Βρούτου· ἐκεῖ δὲ συναντᾷ καὶ τὸν κόμιστα τῆς Δεκκιανῆς ἐνθερμον ἐραστὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ φανατικὸν φιλόβιβλον Λουδοβίκον Τίσιονομ¹. Ἐν Βενετία αἱ πρὸς τοὺς διαπρεπεῖς λογίους σχέσεις του ἀποτελοῦσιν ὀλόκληρον δίκτυον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἰδίως περιλαμβάνονται οἱ στενωτέρου πρὸς τὸ ἐν Ἰταλία στάδιόν του συνδεθέντες Μάρκος Μουσοῦρος, Σκηπίων Καρτερομάχος καὶ Ἰω. Γρηγορόπουλος· καθίσταται περιζήτητος εἰς τοὺς περὶ τοὺς ἰταλοὺς ἡγεμόνας αὐλικούς τῶν μᾶλλον ἐξεχόντων λογίων κύκλους, ἀπαραίτητος δ' ἀποβαίνει συνεργάτης τοῦ διαπρεπεστάτου ποιητοῦ, ἐλευθεριωτάτου Μακίηνα «ἐλληνομανοῦς καὶ φιλοτιμοτάτου»—ὡς τὸν χαρακτηρίζει ὁ Μιχαήλ—καί, παρὰ τὴν νεαρωτάτην του ἡλικίαν πολυμαθεστάτου ὁμήλικός του Jon. Fr. Pico della Mirandola, ἰδίως κατὰ τὴν τετραετίαν 1498-1502².

Κατὰ τὸ 1499 ὁ Μιχαήλ διακόπτει τὸ ἐν Μιρανδούλῃ παρὰ τῷ Ρίε ἔργον του, ἀναγκασόμενος ὑπὸ τῶν περιστάσεων νὰ μεταβῇ εἰς Κέρκυραν καὶ Ἄρταν. Ἦτο ἐποχὴ μεγάλων ἐν τῇ βορείῳ Ἰταλίᾳ πολιτικῶν ἀνωμαλιῶν: συμμαχία Βενετίας καὶ Γαλλίας κατὰ τῶν Μεδιολάνων καὶ προπαρασκευὴ τῆς Τουρκίας πρὸς κατάληψιν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Ἰονίῳ πελάγει βενετικῶν κτήσεων. Ὅθεν ἔγραφεν ὁ Μιχαήλ «Μιραντούληθεν» κατὰ Μάρτιον τοῦ 1499 πρὸς τὸν ἐν Βενετία Γρηγορόπουλον «δηλοῦ μοι ὡς ἐν βραχεῖ εἰ τοῦτο τὸ θέρος ὁ τῆς ἀσεβείας προστάτης (ἐπρόκειτο περὶ τοῦ Βαγιαζήτ Β') βούλεται ἐκπέμπειν στόλον διὰ θαλάσσης ἢ οὐ, καὶ εἰ ὁ Ἄδριās ἐστὶν ὄχυρός εἰς κατάπλουν ἢ οὐ; ἔστι γάρ τις τῶν ἐνταῦθα φίλων (ἐννοῶν τὸν ἑαυτὸν του) ὅς, βουλόμενος ἕως εἰς Κέρκυραν καταπλεῦσαι, βούλοιο εἰδέναί εἰ ὄχυρά εἶη αὐτῷ τὰ τῆς ὁδοῦ, ἢ οὐ; ταῦτά ἐστιν ἃ θέλω σε δηλώσειν μοι· μὴ ἀμελήσης, δέομαί σου, φίλτατε»³. Ἡ ἀπουσία του αὕτη διήρκεσε περὶ τοὺς 9 μῆνας, ἦτοι ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου 1499 μέχρι τοῦ Μαρτίου 1500. Καὶ ἐπέστρεψε μὲν εἰς Μιραντούλην ἐγκαίρως, διότι ἀμέσως μετὰ ταῦτα ἐπῆλθε σύγκρουσις μετὰξὺ Βενετίας καὶ Τουρκίας, προκληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Λουδ. Sforza, ὡς αὐτὸς λέγει ὁ Μάξιμος ἐν οἷς κατὰ τῆς Ἀστρολογίας γράφει, ἀλλὰ μόλις ὡς ἀνέλαβε τὴν παρὰ τῷ Ρίε διακοπεῖσαν ἐργασίαν, καὶ πάλιν αὕτη ἀνεστάλη, τοῦ Ρίε σπεύσαντος εἰς Γερμανίαν ~~παρὰ τῷ Μαξιμιλιανῷ~~ ἔνεκεν ἀναμίξεως τῆς Μιραντούλης εἰς τὰ γαλλο-μιλανικὰ πολεμικὰ γεγονότα

1. «Decianae comes, vicarius imperialis».

2. Οὗτος ἦτο ἐκ τῶν ἐξοχωτέρων τῆς ἐποχῆς φιλοσόφων, θεολόγων καὶ ποιητῶν, διεκρίνετο δὲ καὶ διὰ τὴν μεγάλην του γλωσσικὴν πολυμαθειαν, ὡς κατέχον ἐντελέστατα τὴν λατινικὴν, τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ἑβραϊκὴν, ἐφάμιλλος τῶν διασημοτέρων ἀνθρωπιστῶν. Ὁ Μιχαήλ ἔγραψε τῷ 1498 πρὸς τὸν «κανονικόν» Νικόλαον: «Ἐμὲ δὲ ἴσθι παρὰ τὸν ἄρχοντα τῆς Μιραντούλης ἤδη ἀφικέσθαι ἐπὶ μισθῷ... πρὸς οὐ καὶ ἀγαπῶμαι καὶ τιμῶμαι ἐφ' ἰζανόν· διὸ οὐκ ἂν εἶη τοῦτον ἀπολιπόντα ἄλλοις ἐλθεῖν ὑπηρετήσιν ἅπαξ ἐκεῖνον καὶ δεξιὰς ἐπιδεδωκότα».

3. Denissoff 400-402.

(1499—1500). Τῆς ἀπουσίας τοῦ Ρίε διαρκεσάσης ἐπὶ 2—3 μῆνας, οὗτος ἀνέκαμψεν εἰς τὰ ἴδια, ὅπου ἢ μετὰ τοῦ Μιχαήλ συνεργασία διήρκεσεν ἀδιακόπως μέχρι τοῦ 1502.

Τὸ κύριον ἀμφοτέρων ἐν Μιραντούλῃ ἀσχόλημα ὑπῆρξεν ἢ εἰς τὴν λατινικὴν μετάφρασιν ἔργων ἑλλήνων Πατέρων. Ἐξ ὧν δ' ὁ Μιχαήλ γράφει περὶ τοῦ παρ' ᾧ εἰργάζετο ἄρχοντος τῆς Μιραντούλης ἐν ταῖς πρὸς τοὺς φίλους του ἐπιστολαῖς του, ἀμφοτέρους συνέδεν οὐ μόνον ἀμοιβαία ἀγάπῃ καὶ ἐκτίμησις, ἀλλὰ καὶ πλήρης σύμπτωσις φιλοσοφικῆς ἰδεολογίας, θεολογικῶν ἀντιλήψεων, ἀνθρωπιστικῶν πεποιθήσεων καὶ γενικῆς κοσμοθεωρίας. Ἦτο ἡ περίοδος τῆς ζωῆς, καθ' ἣν, μετὰ τὴν ἐν τοῖς Ἰταλικοῖς Πανεπιστημίοις σπουδαστικὴν προπαρασκευήν, τὴν ἐν Βενετίᾳ μορφωτικὴν ἀνδρωσιν καὶ τὸν ἐν Μεδιολάνοις καὶ Σαβοῖτᾳ ἐπιστημονικὸν πλατυσμόν, ὁ Μιχαήλ ἐν Μιραντούλῃ ἐπιτυγχάνει πλεον τὴν ἐντελῆ ὠριμότητα, καθ' ἣν ἐν πλήρει ἰδεολογικῇ ἀποκρυσταλλώσει καὶ ψυχικῇ ἀριότητι σταθερῶς κρατεῖται τὸ πηδάλιον τῆς ἐφεξῆς ζωῆς καὶ στρέφεται πρὸς ὠρισμένην κατεύθυνσιν¹.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο μεσολαβεῖ, κατὰ τὸ φαινόμενον ὅλως ἀπροσδοκῆτως, ἐν γεγονός, τὸ ὁποῖον ἀπέμεινε μὲν ἀπόρητον δι' ὅλης του τῆς ζωῆς, ὅπερ ὅμως ἀποτελεῖ σήμερον, χάρις εἰς τὰς προσφάτους ἐρεῦνας, τὴν ἐκ τῶν ὑστέρων κλεῖδα πολλῶν ἀνεξηγητῶν ἄλλως περιστατικῶν τῆς τε ἀγιορειτικῆς ζωῆς τοῦ Μαξίμου καὶ τινων ἐν τοῖς συγγράμμασι του ἀπόρων.

Ἡ παρὰ τῷ Ρίε δηλονότι διαμονὴ τοῦ Μιχαήλ ἀπέληξεν ὅλως αἰφνιδίως εἰς ἀπόφασιν ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος: ὁ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τῶν ἐτῶν 1498—1502 ἐξελχθεὶς εἰς τὸ ἀπόγειον τοῦ ψευδοκλασσικοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἰδεώδους τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ὀλοκληρωθεὶς εἰς συντελεσμένον παγανιστὴν, ὑπὸ τὸ κράτος ἐντόνου μυστικῆς ψυχικῆς ζυμώσεως μεταμορφοῦται ἐξ ἀπροόπτου εἰς χριστιανὸν ἀνθρωπιστὴν καὶ ἄγεται εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ ἀσπασθῇ τὸν μοναχικὸν βίον, πραγματοποιεῖ δ' αὐτὴν εἰσερχόμενος, ὡς ἤδη ἐλέχθη, εἰς τὴν παρὰ τὴν Φλωρεντίαν μονὴν τῶν βενεδικτίνων τοῦ ἁγ. Μάρκου, ἧς ἀδελφὸς καὶ ἡγούμενος διετέλεσε καὶ ὁ Σαβοναρόλα. Ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῆς ἀκράτου φοιτητικῆς ἐλευθερίας, τοῦ κοσμικοῦ ἐπικουρισμοῦ καὶ τοῦ ἀνέτου ριπτασμοῦ εἰς τὰ διάφορα κέντρα τῆς ἔμμανοῦς πολυμαθείας, ἐσφενδονίζει ἐαυτὸν ὁ Μιχαήλ εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῶν στενωπῶν ὁρίων τοῦ μοναχικοῦ περιορισμοῦ. Ὁ αἰφνιδισμὸς οὗτος εἶχε βεβαίως τοὺς μυστικούς του παράγοντας, καὶ δὴ ἐν αὐτῷ τῷ περιβάλλοντι τῶν παρὰ τῷ Ρίε ἐν Μιραντούλῃ ἀσχολιῶν. Πρῶτον, εἰς τὸ ὑποσυνείδητον τοῦ Μιχαήλ ἐξηκολούθουν νὰ λανθάνωσιν αἱ ἀπὸ τῆς κηρυκτικῆς δράσεως τοῦ Σαβοναρόλα βαθύταται ἐντυπώσεις, ζωογονούμεναι διαρκῶς καὶ ἀπὸ τοῦ πρὸς τὸν δομινικανὸν θαυμασμοῦ τῆς οἰκογενείας τῶν Ρίε. Δεύ-

1. Αὐτόθι 187 - 224.

τερον, αἱ περὶ τὰ ἔκπαγλα συγγράμματα τῶν μεγάλων Πατέρων μεταφραστικαί ἐν Μιραντούλῃ ἀσχολία του ἀπεκάλυπτον τὸ πρῶτον εἰς τὸν Μιχαήλ ἓνα κόσμον ἐκ διαμέτρου διάφορον τοῦ ἀνατρεπτικοῦ τῆς ὑγιοῦς ἠθικῆς κόσμου τοῦ φυσικοκρατικοῦ ἀνθρωπισμοῦ τῆς ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως. Τὸ βλέμμα τοῦ Μιχαήλ παρετήρει πόσον θερμὸν ὁ Pic ἐδείκνυεν ἐνδιαφέρον πρὸς τὰς πατερικὰς συγγραφάς· μελετῶν οὗτος τὰ χειρόγραφα τῶν ἐλλήνων Πατέρων, ἀναλύων τὰς ἰδέας αὐτῶν καὶ μεταφράζων εἰς τὴν λατινικὴν, ἀπὸ φανατικοῦ ἔραστοῦ τῶν ἐλλήνων κλασσικῶν μεταμορφοῦται εἰς γνήσιον «πατρολόγον». Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἑλληνικὴ συνείδησις τοῦ Μιχαήλ συνεκεντρώθη εἰς τῶν αὐτῶν Πατέρων τὰ ἔργα, τὰ τόσον γόνιμα εἰς πνευματικούς καὶ ἠθικούς θησαυρούς. «Βεβαίως—λέγει ὁ Denissoff—καὶ πολὺ πρότερον ὁ Μιχαήλ εἶχε λαβὼν γνῶσιν τῶν βυζαντινῶν ἔργων ἐν τῷ ἐλληνικῷ περιβάλλοντι τῆς Κερκύρας, κατὰ τὰς μετὰ τοῦ Ficini σχέσεις ἐν Φλωρεντίᾳ καὶ τὰς παρὰ τῷ Ἀλδῶ ἑνασχολήσεις του· ἀλλ' οὐδέποτε ἡ χριστιανικὴ ἑλληνικὴ φιλολογία ἀπερρόφησε τὰς προσπαθείας του τόσον, ὅσον παρὰ τῷ Pic, ὀλοκλήρωτικῶς μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἀφωσιωμένῳ εἰς τὴν πατερικὴν φιλολογίαν. Οὕτω, ἐξελεθὼν τῆς τροχιάς τῆς παγανιστικῆς πνοῆς τῶν ἰταλικῶν Πανεπιστημίων καὶ εἰσελθὼν εἰς τὰ καθαρῶς θρησκευτικὰ διαφέροντα, εἶδε τὴν τέως εἰς τὴν θύραθεν φιλοσοφίαν ὀδηγήσαντα αὐτὸν φιλολογίαν ὠθοῦσαν νῦν αὐτὸν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν θεολογίαν.. Ἄν δὲ πρότερον ὁ Σαβοναρόλας ἔρριπεν εἰς τὴν ψυχὴν του σπόρους θρησκευτικοῦ ζήλου, ἡ πατερικὴ τώρα ἑνασχόλησις συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναβλάστησιν καὶ ἐξάνθησίν των ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀπὸ τοῦ κλίματος τῆς Μιραντούλης δρόσου»¹. Κατὰ σύμπτωσιν δὲ ἐν Φλωρεντίᾳ διετραγωδεῖτο ἡ δίκη καὶ εἰς θάνατον καταδίκη τοῦ Σαβοναρόλα καθ' ὃν ἀκριβῶς χρόνον ὁ Μιχαήλ εἰργάζετο ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ Pic, ὥστε ἔζησε τὰς ἑναγωνίους ἐκείνας στιγμὰς τῆς ἡγεμονικῆς οἰκογενείας, ὑφιστάμενος βαθυτάτην τὴν ἐπίδρασιν τῆς διαπύρου αὐτῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὸν προσφιλεῖ δομινικανόν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου ὁ Pic ἔγραψε διὰ τὸν «ἀδελφὸν Ἱερώνυμον» «multi ex inimicis amici facti sunt», ἀμφοτέρω δέ, ὃ τε Μιχαήλ ὡς Μάξιμος πλέον καὶ ὁ Pic, συνέπρινον τὸν Σαβοναρόλα πρὸς τὸν Χριστόν².

Ἴδου, λοιπόν, πῶς ἐξηγεῖται ἡ τε ἀπόφασις τοῦ Μιχαήλ νὰ ἀσπασθῇ τὸν μοναχικὸν βίον καὶ ἡ πραγματοποιήσις αὐτῆς εἰς λατινικὸν μοναστήριον διὰ μεταστάσεως εἰς τὸν λατινισμόν. «Une infiltration lente des eaux chrétiennes jaillit soudain en torrent, causant un fossé entre lui et ses contemporains humanistes, qui professaient le syncrétisme religieux»³.

1. Αὐτόθι 233 - 234.

2. *Μάξιμον* Ἔργα Γ XXVI 198. Pic De conformatione Hieronymi ad Christum ἐν Vita Savonarolae I 202 - 211.

3. Denissoff 243.

Οὕτω, ἐνῶ ἡ πρὸς τὸν Γρηγορόπουλον ἐπιστολὴ τοῦ Μιχαήλ τοῦ 1500 ἦτο πλήρης ἐπικουρισμοῦ («σὺ δ', ὦ ἑταῖρε, εὐθύμει καὶ τοῦ καιροῦ μέμνησο ἀπολαύειν, μεμνημένος τοῦ σοφοῦ λέγοντος *τῆς ὥρας ἀπόλαυε, παρακμάζει τὰχὺ πάντα*¹»), τῷ 1501 ἡ ψυχολογία τοῦ ἑλληνιστοῦ Μιχαήλ ὄλως ἀποτόμως ἐμφανίζεται ριζικῶς μεταβεβλημένη, διὰ τὰ ἀντικατασταθῆ πρὸς καιρὸν μὲν ὑπὸ τοῦ ράσου τοῦ δομινικανοῦ μοναχοῦ, ἐφεξῆς δὲ μονίμως πλέον μέχρι καὶ τῆς τελευτῆς ὑπὸ τοῦ ἀγιορειτικοῦ μοναχικοῦ τριβάνου.

Ἐφ' ὅσον ἔζη ὁ Σαβοναρόλα, ἡ μονὴ τοῦ ἀγ. Μάρκου ἐσημείου τὸ ἀπόγαγον τῆς δόξης τῆς ὡς σύμβολον εὐγλωττον τῆς ὑπ' αὐτοῦ τελεσιουργηθείσης ἐν αὐτῇ τε καὶ ἐν συμπάσῃ τῇ Φλωρεντία θρησκευτικῆς ἀναγεννήσεως. Ἀφ' ἧς ὅμως ἐσβέσθη ἡ φωνὴ τοῦ Σαβοναρόλα, ἤρξατο ραγδαία ἡ παρακμὴ τῆς, καταστάσεως ἀντικείμενον διωγμῶν καὶ παντοίων ταπεινώσεων ὑπὸ τε τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας. Κατὰ ταύτην ἀκριβῶς τὴν ἑναρξιν τῆς καταπτώσεως τῆς μονῆς εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν ὁ Μιχαήλ, ὅπερ μαρτυρεῖ ποιὸν τι διὰ τοιοῦτο διάβημα θάρρος, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Denissoff². Δὲν ἠδυνήθη ὅμως τὰ παραμείνῃ ἐπὶ πολὺ ἐν αὐτῇ, εἰς τὸ διηνεκὲς ἐμμένων εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ὀρθοδοξίας ἀποστασίαν. Ἐκ τῶν ἀπὸ 21 καὶ 24 Ἀπριλίου 1504 πρὸς τὸν Καρτερομάχον ἐπιστολῶν του συνάγεται, ὅτι ἡ δομινικανὴ ἐκεῖνη παρένθεσις τῆς ζωῆς του δὲν διήρκεσε πέραν τῆς διαιτίας· «τὰμὰ δὲ οἷον ἔσχηκε τέλος—ἔγραφεν ἐν τῇ πρώτῃ—ἀκήκοας δήπου, τοῦ χρηστοῦ Πέτρου³ ταῦτα δηλωσαμένου σοι, διὸ καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος περιττόν μοι ἔδοξε ταῦτα δηλῶσαί σοι. Ἄλλως τε καὶ χρόνου σπανίζω καὶ ἡρεμίας ψυχῆς καὶ διανοίας τῷ μήπω μόνον παρὰ τι τῶν ἐνταῦθα εὐρηκέναι με, ἀλλ' ἄνω καὶ κάτω ὡς ὑπὸ ποικίλων ἀνέμων ἐν μέσῳ θαλάσσης σαλευομένη ναῦς περιπλανᾶσθαι με, διὰ τοῦτο πλατύτερον οὐ γράφω σοι ἐπὶ τοῦ παρόντος, τοῦτο δὲ μόνον ὡς ἀπεταξάμην τῷ μονήρει βίῳ διὰ τὰς ἐπιγιγνομένας μοι πολλὰς ἀσθενείας καὶ οὐδ' ἄλλην τινὰ αἰτίαν».

Ἡ ἀπὸ ἀσθενειῶν ὅμως δικαιολογία αὕτη δὲν φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ πραγματικὸν καὶ κύριον αἷτιον τῆς ἀποφάσεώς του. Τὰ καθ' ὅλου περιστατικὰ τῆς περιπετείας τοῦ Μιχαήλ ταύτης ἀγουσιν εἰς τὴν βάσιμον ὑπόνοιαν, ὅτι ἀπέκρουσε τοὺς ἀληθεῖς παράγοντας τοῦ νέου σοβαροῦ διαβήματος. Ἡ μετὰ τὸν τραγικὸν θάνατον τοῦ Σαβοναρόλα ἀτμόσφαιρα τῆς μονῆς ριζικῶς μετεβλήθη συνεπείᾳ οὐ μόνον τῶν ἔξωθεν ἐπιβουλῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐσωτερικῶν διχοστασιῶν, ἦτο δὲ γνωστὸν εἰς τοὺς μισοῦντας τὸν τεθέντα ἐκποδῶν Ἰερώνυμον πόσον θαυμασμὸν ἔτρεφεν ὁ Μιχαήλ πρὸς αὐτόν· ἡ ἐν τῇ μονῇ ἄρα θέσις του ἦτο εἰς τὸ ἔπακρον δυσχερῆς. Ἐξ ἄλλου αἱ πρόσφατοι

1. Παρὰ Denissoff 402.

2. Σελ. 248.

3. Ἐννοεῖ τὸν συμμοναστὴν του βενεδικτίνου «προσφιλέστατον καὶ αἰδέσιμον» Πέτρον Candida, ὃν ἀποκαλεῖ «Πέτρον τὸν λευχεύμονα».

ἐντεταμέναι πατερικαί του μελέται, δι' ὧν ἀνεπτύσσετο πρὸ τοῦ πνεύματός του ἡ οὐσία καὶ τὸ βάθος τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας, ἀφύπνιζον ἐν τῇ συνειδήσει του ὡς τύψιν τὴν εἰς τὸν λατινισμόν προσχώρησίν του, ἐμφανιζομένην ὡς προδοσίαν τῶν θρησκευτικῶν πατριῶν. Ἐν δ' εἰς ταῦτα προσθέσωμεν καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῆς τέως μέχρι «μποεμισμοῦ» ἐλευθερίας ἀπότομον μετὰπτωσιν εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον τῆς μοναστηριακῆς ἐγκαταλείψεως, τῆς συναγομένης τὴν ἄνευ ἀντιρρήσεων ὑποταγὴν εἰς τοὺς ἀναριθμήτους καὶ αὐστηροὺς κανόνας τῆς μικροπεριπτωσιακῆς λατινικῆς ἠθικῆς, ἀσφαλῶς διαγιγνώσκονται τὰ πραγματικά αἷτια τῆς ἀπὸ τῆς μονῆς ἐκείνης φυγῆς. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο θὰ ἔρροπτε φῶς ἡ τοῦ Πέτρου Candida πρὸς τὸν Καρτερομάχον μέχρι τοῦ νῦν ἀγνωσμένη ἐπιστολὴ τοῦ Μιχαήλ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Μιχαήλ, ὡς Μάξιμος πλέον, ἐνῶ διὰ μακρῶν ἐκθέτει τὰ τοῦ τάγματος ἐκείνου τῶν δομικανῶν τῆς ἐν λόγῳ μονῆς, ἀπέκρουσεν ἐπιμελῶς ὅτι καὶ αὐτὸς ἐξημέτισεν «ἀδελφός» των, μόλις δὲ σήμερον, διὰ τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν ἀποκαλύπτεται τὸ ἐπὶ τέσσαρας ὀλοκλήρους αἰῶνας σιωπητὴν σπουδαῖον μυστικὸν τοῦτο. Βεβαίως, μία προσεκτικὴ ἐπανάγνωσις τῶν περὶ τῆς μονῆς ταύτης καὶ τῶν μοναχῶν αὐτῆς λεπτομερειῶν τοῦ Μαξίμου¹ παράγει τὴν ἐντύπωσιν περὶ γνώσεως τῶν κατ' αὐτὴν ἔξ ἀμέσου προσωπικῆς γνωριμίας, ἀλλ' εἰς οὐδενὸς τὴν διάνοιαν οὐδ' ἡ ἐλαχίστη ἠδύνατο νὰ γεννηθῆ ὑποψία ὅτι ταῦτα ἀποτελοῦσιν αὐτόχρημα αὐτοβιογραφίαν αὐτοῦ τοῦ ἀφηγητοῦ.

Ὁ Μιχαήλ «ἀπετάξατο μὲν τῷ μονῆρει βίῳ» διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς λατινικῆς μονῆς, ἀλλά, καίτοι ἐπανῆλθεν εἰς τὸν κοσμικὸν βίον, δὲν ἠσθάνετο πλέον ἑαυτὸν ὅποιος ἦτο πρὸ τῆς εἰς αὐτὴν εισόδου. Ἐν αὐτῷ εἶχεν ἀποθάνει ὁ τέως διάθερμος θιασώτης τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τῆς ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς τὴν ὑπερτονισθεῖσαν ἀξίαν τῆς θύραθεν ἐπιστήμης. Τὸν παλαιὸν Μιχαήλ ἀντικατέστησεν ὁ Μιχαήλ τοῦ χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὁ πολέμιος τῆς τότε κρατησάσης σχολαστικῆς ὀνοματοκρατίας τῶν ἰταλικῶν Πανεπιστημίων. Ἄλλ' ἡ περιπέτειά του αὕτη ἔσχε καὶ ἄλλην, ὑλικωτέραν, συνέπειαν: εὐρέθη ἄεργος καὶ ἠναγκασμένος νὰ ἐκλιπαρῆ παρὰ τῶν φίλων βοήθειαν. «Λέομαι οὖν σου πρὸς αὐτοῦ τοῦ Σωτήρος—ἐγραφε πρὸς τὸν Καρτερομάχον ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ ἐπιστολῇ του—ἀντιλαβοῦ τῶν ἐμῶν ὡσπερ ἤρξω καὶ ἐξελοῦ με τῆς παρουσίας θλίψεως καὶ οἰφθήποτε τροπῶν δύναιο ἔλκυσόν με παρ' ὑμῖν, ἰδοὺ γὰρ δίδωμί σοι διαθεῖναι περὶ τῶν ἐμῶν ὡς σοὶ αὐτῷ δόξοι ἐμοὶ τε χρήσιμον ἐλομένῳ ἔσσεσθαι καὶ σοὶ φερέτιμον. Τοῦτο ἴσθι ὡς ἐπὶ τοῦ παρόντος πάντα μοι εὐπρόσδεκτα κατὰ τὴν ἐπικειμένην ἀνάγκην. Ἐρρωσο καὶ ξύστησόν με τῷ χρηστῷ Ἀλδω..». Καὶ ἐν τῇ ἀμέσῳ μετὰ τριήμερον πρὸς τὸν αὐτὸν ἐπιστολῆ: «... ἐγὼ δὲ πρὸς ἃ περὶ ἐμοῦ ἔγραψας, οὐδὲν ἄλλο γράφω σοι εἰ μὴ ὅπερ καὶ πρῶην ἐν τῇ

1. *Μαξίμου Ἔργα* Γ XVIII 100 ἔξ.

πρὸ ταύτης μου γέγραφέ σοι, ἔχειν σε δηλονότι διοικεῖν τὰ ἐμὰ ἤπερ ἂν σοι δοκοῖ καὶ ὡς βούλοιο· ὧρα οὖν σοι ἐξουσιάζειν ἐν τοῖς ἐμοῖς καὶ τοιούτω χρησθῆναι μοι ἢ σοι δοκοῖ..»¹.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης οὐδὲν ἴχνος τοῦ Μιχαὴλ εὐρέθη ἐν Ἰταλία καὶ οὐδὲν σχετικὸν μνημεῖον μεταγενέστερον τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1504.

Ἡ πρὸς τὸν Καρτερομάχον παράκλησις τοῦ Μιχαὴλ νὰ τὸν συστήσῃ πρὸς τὸν χρηστὸν Ἄλδον, ὃν χαρακτηρίζει «κοινὸν εὐεργέτην», ὅπως ἐξασφαλίσῃ παρ' αὐτῷ ἐργασίαν, δὲν εἶνε ἀπίθανον νὰ ἐτελεσφόρησῃ καὶ νὰ μετέβῃ ὁ Μιχαὴλ ἐκ Φλωρεντίας εἰς Βενετίαν. Δοθέντος ὅπως δῆποτε ὅτι μετ' οὐ πολὺ εὐρίσκεται ὁ Μιχαὴλ ὡς Μάξιμος πλέον ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, πάντως εἰς τὴν Ἑλλάδα μετέβῃ ἐκ Βενετίας· ὅ,τι ὅμως παραμένει ἀγνωστον εἶνε ἂν εὐρίσκετο ἀκόμη ἐν αὐτῇ ὅταν τῇ 22 Νοεμβρίου τοῦ 1504 ὁ παλαιὸς του διδάσκαλος Λάσκαρις εἶχεν ἀφικθῆ ἐκεῖσε ὡς πρεσβευτὴς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου ΙΒ' πρὸς τὴν αὐτὴν τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας διὰ τὸ προσφιλεῖς εἰς τὸν Ἕλληνα τοῦτον σχέδιον σταυροφορίας κατὰ τῶν τούρκων. Ἄν ἐπραγματοποιήθῃ ἡ συνάντησις των, δὲν εἶνε ἀπίθανον νὰ ὀφείλετο εἰς τὰς συσκέψεις των ἡ ἀπόφασις τοῦ Μιχαὴλ νὰ κατευθυνθῆ εἰς τὸν Ἄθω διὰ νὰ ἐγκαταβιώσῃ τὸ ὑπόλοιπον τῆς ζωῆς ἐν τῇ μονῇ τοῦ Βατοπεδίου. Τὸ σοβαρώτατον τοῦτο διάβημα τοῦ Μιχαὴλ ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἐν αὐτῷ τελεσιουργηθεῖσαν ριζικὴν μεταβολήν, ἡ δ' ἀπόφασις τῆς ἐκ τοῦ κόσμου ὀριστικῆς ἀναχωρήσεως ἀπλῶς ἐπηκολούθησεν ὡς εἰλικρινὲς καὶ μόνιμον ἐπισφράγισμα τῆς πραγματικῆς του κλήσεως εἰς ἐξυπηρέτησιν τοῦ χριστιανικοῦ ἐν τοῖς κόλποις τῆς ὀρθοδοξίας ἀνθρωπισμοῦ².

Δ. ΜΑΞΙΜΟΣ Ο ΤΡΙΒΟΛΗΣ ΤΟΥ ΑΘΩ

Ἄκρως ἐνδιαφέροντα εἶνε καὶ ὅσα αἱ πρόσφατοι περὶ τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ζωῆς τοῦ Μαξίμου ἔρευναι ἤγαγον εἰς φῶς, ὥστε νὰ πληρωθῶσιν ὅπως δῆποτε τὰ κενὰ τῆς δεκαετοῦς ἐν τῇ μονῇ τοῦ Βατοπεδίου διαβιώσεως.

Ὁ Μιχαὴλ ἀφίκετο εἰς τὸν Ἄθω περὶ τὰ τέλη τοῦ 1505 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1506, ἀγνωστον δὲ μόνον ἀπομένει ἂν ἔφθασεν ἐκεῖσε ἀπ' εὐθείας ἐξ Ἰταλίας, ἢ ἀφοῦ πρότερον ἐπεσκέφθη τὴν Κέρκυραν καὶ τὴν Ἄρταν. Ἡ ἀμετάκλητος ἀπόφασίς του νὰ μονάσῃ ὡς Μάξιμος ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ἀποδεικνύει ὅτι εὗρεν ἐν τῇ μοναστικῇ αὐτοῦ πολιτείᾳ τὸ πρόσφορον δι' ἑαυτὸν ψυχικὸν κλίμα. Ἡ ἐκλογὴ δὲ τῆς μονῆς Βατοπεδίου ὀφείλετο πάντως καὶ εἰς τὸ ὅτι αὕτη ἐφημίζετο ὡς κατέχουσα τὴν πλουσιωτέραν συλλογὴν χειρογράφων τῆς πατερικῆς καὶ τῆς καθ' ὅλου ἑλληνικῆς χριστιανικῆς γραμματείας, πιθανολογεῖται ὅμως ὅτι εἰς αὐτὴν συνέτεινε καὶ ἡ σχέσις τῆς μονῆς πρὸς

1. Παρὰ Denissoff 402.

2. Περὶ Denissoff 187 - 271.

τούς μεθ' ὧν πρόγονοί του Τριβῶλαι εἶχον φιλιαν Παλαιολόγους, καθ' ὅσον τὸ Βατοπέδιον εἶχεν ἐπισκευασθῆ καὶ μεγεθυνθῆ ὑπὸ τῶν Ἰωάννου καὶ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγων, ὅθεν καὶ ἀπεκαλεῖτο βασιλική μονή¹.

Ἦδη ἐμνημονεύθησαν ἐν τοῖς ὄπισθεν εὐαριθμὰ τινα γραπτὰ ἕχνη τῆς ἀγιορειτικῆς περιόδου τῆς ζωῆς τοῦ Μαξίμου· εἶνε ἐν ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα εἰς τὸν ΚΠόλεως Ἰωακείμ Α' «Κυροῦ Μαξίμου τοῦ Τριβόλη», ἐν «Μανουήλ τῷ Μεγάλῳ Ρήτορι καὶ φιλοσόφῳ Μάξιμος ὁ μοναχός», ἐν εἰς τὸν ΚΠόλεως Νήφωνα Β' «Κυροῦ Μαξίμου τοῦ Τριβόλη», δύο εἰς τὴν λάρνακα τῶν λειψάνων τοῦ αὐτοῦ Νήφωνος «Κυρίου Μαξίμου Τριβόλη»². Ὡς πρὸς τὰ ἐπιγράμματα ἄξιον σημειώσεως τυγχάνει, ὅτι Μάξιμος ὁ Τριβόλης, ὡς ποιητῆς, δὲν εἶχεν ἐντελῶς λησμονήσει τὸν νεοπαγανιστὴν τῆς Ἀναγεννήσεως Μιχαὴλ Τριβόλην, ἐξακολουθοῦντα νὰ ὑπολανθάνη καὶ ὑπὸ τὸν ἀγιορειτῶν τριβωνα, ὡς πρὸς τὸ λεξιλόγιον τοῦλάχιστον, ὅπερ καὶ ἐν τῷ μοναχικῷ κελίῳ ἀντλεῖ ἐκ τῆς θύραθεν φρασεολογίας. Τοιοῦτο εἶνε σχεδὸν ὁλόκληρον τὸ εἰς τὸν Ἰωακείμ ἐπίγραμμα :

*Ὁ γλυκὺς Ἰωακείμ καὶ μέλιχος ἡδ' ἐλεῆμων,
πατριάρχης γεγραὼς Βυζαντίδος εὐρυαγυίης,
ὀρδοατὴ μαίτου, ἐφ' ὄρετα Βροντογένειοι,
τῆδ' ἐτέθη, ἔρ' εἰδώλοιο τυχῶν κληρέων βοεβόντα.*

Χαρακτηριστικοὶ εἶνε καὶ οἱ πρῶτοι στίχοι τοῦ εἰς τὸν Μανουήλ ἐπιγράματος :

*Ρητῆρος Μεγάλου τὰ μυρίπνοα ἄσματα ταῦτα
Μοισῶν καὶ Χαρίτων ἔκγονα καὶ σοφίης
Μοῖσαι ἐμμελίην γάρ, ἀτὰρ Χάριτες πολυούλβοι
εὐπλήν, πειθῶ τῶδ' ἔπορε σοφίη.
Μὴ μήκος δ' ὄνερ ἐπιδίξο, ἀλλ' ἐνὶ τυτθοῖς
γράμμασι τὰν αὐτοῦ θαύμασον ἠγορέην.
Εἰ δ' ὀπόθεν καὶ ὅπως κικλήσκατο, τῶ δὲ Μανουήλ
ὀνοματὴ ἀτὰρ πάτερη Ἰσθμιάς ἐστι πόλις.*

Ἡ ἱστορία τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ παρέχει εἰς τὸν Μάξιμον διὰ τὸν πατριάρχη Νήφωνα τὴν εἰκόνα δίφρου ἀρετῶν :

*Ἀρχιερεὺς ὁ μέγας Βυζαντίδος Νήφων
κεῖται, ἀποστολικαῖς λαμπόμενος χάρισιν,
ὃς δίφρῳ ἐπιβὰς ἀρετῶν, ὧν οὐδ' αἷς ἄλλοις
Ἠλίαι, εἰς αὐτὰς ἔφθασεν οὐρανόιους.*

Ἰδοὺ δὲ καὶ τὸ εἰς τὴν λάρνακα τῶν λειψάνων τοῦ Νήφωνος ἐπίγραμμα:

Ἀργυρίου χρυσοῖο τε φαάντερον ἡδ' ἐριτίμων

1. Αὐτόθι 281 - 2.

2. Ἀναπαρήχθησαν ὑπὸ Denissoff 412 - 420.

συλλήβδην λιθάκων τὸν λάμπραντ' ἀρχιερεῖα
 Νήφων' ὃν θεράποντα Θεὸς μέγας ἐνθεν ἄρατια
 θήκη τῆδ' ἐκύδην' ἐριτίμῳ Νάργος θεῖον
 Μοισῶν εὐπτολέμων μέγαν ὄρχαμον ἐς τόδῃ θήξας,
 ἔργον ἐφ' θεράποντι ὅπως κλέος ἀφθιτον εἶη
 ἀλλά, Πάτερ μέγα, γαῖος μονήν τ' ἐπιμένεο τήνδε
 λιταῖς σαῖς πρὸς ἀνάκτα διαμπερὲς ἔμπεδα τηρεῖν,
 αὐτῷ θ' ἡγεμόνι κράτος ἀρραγὲς ἦδ' ὑγίαιαν
 ζῶντι μάκαρ παρέχειν ἀτὰρ μετὰ γαίαν ἀφέντα
 αὐτὰ ἐνιδρῶσαι ἀνάκτορα θεῖα Ὀλύμπου.

Εἶνε, ὁμολογουμένως, ἐκκλητικόν, ὅτι ὁ ἀγιορείτης μοναχός, ἐν μοναχικῷ κελλίῳ ἐπιτύμβια γράφων εἰς Πατριάρχας καὶ ἐκκλησιαστικούς ἀξιωματούχους, οὐδὲ μίαν ποιεῖται μνεῖαν τοῦ Χριστοῦ ἢ τῆς Θεοτόκου. Γνήσιον ὅμως χριστιανικὸν πνεῦμα χαρακτηρίζει τὴν ὅλην φρασεολογίαν τοῦ εἰς τὸν Βαπτιστὴν Παρακλητικοῦ Κανόνου.

Ἐν ἐκ τῶν σκοτεινῶν σημείων τῆς ἀγιορειτικῆς ζωῆς τοῦ Μαξίμου παρέμνε μέχρι τοῦδε ἀδιαφώτιστον, ἦτοι ἡ ἐπὶ δεκαετίαν ὄλην μὴ προαγωγὴ αὐτοῦ εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα τῆς μοναστηριακῆς ἱεραρχίας, παρὰ τὴν ἔξοχον αὐτοῦ μόρφωσιν, δι' ἧς ὑπερεῖχε πάντων τῶν ἀδελφῶν οὐ μόνον τοῦ Βατοπεδίου, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων μονῶν. Σήμερον ὅμως, μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ἐν Ἰταλίᾳ περιπετειῶν του, ἡ στασιμότης του αὐτῆ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τοῦ ὅτι εἰς τοὺς ἀγιορειτικούς κύκλους δὲν παρέμειναν ἄγνωστα τὸ μὲν τὰ ἀνὰ τοὺς λειμῶνας τῆς ἰταλικῆς νεοπαγανιστικῆς Ἀναγεννήσεως βοσκήματα τοῦ διαπρεποῦς ἀδελφοῦ, τὸ δὲ ἡ διὰ τοὺς βαθύτατα συντηρητικούς ἀγιορείτας ἀποτρόπαιος δομινικανὴ παρένθεσις τῆς μονῆς τοῦ ἀγ. Μάρκου. Τὸ δεῦτερον ἰδίως εὐλόγως ἠδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ σοβαρώτατον κώλυμα προαγωγῆς τοῦ τέως ἐξωμότου εἰς τὰ ἀνώτερα μοναστικά ἀξιώματα.

Ἀλλὰ καὶ τὸ ζήτημα τῶν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ἀσχολημάτων τοῦ Μαξίμου περισσότερον διελευκάνθη. Ὁ Μιχαήλ, ἐνταχθεὶς εἰς τὴν μοναχικὴν πολιτείαν ὡς Μάξιμος μετὰ τὴν ἦν ἀπέκτησε πείραν τῆς μοναχικῆς ζωῆς ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἀγ. Μάρκου, δὲν ἠδύνατο νὰ ἦνε εὐχαριστημένος ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἀγιορειτικῆς ἀσκήσεως. Πρῶτον, ἔνεκα τῆς ἐπακολουθησάσης τὴν πρόσφατον τουρκικὴν κατάκτησιν κρίσεως τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Ἄθῳ, ὁ Μάξιμος εὗρεν ἐν ταῖς ἀγιορειτικαῖς μοναῖς κλονηθὲν τὸ κύρος τῆς ἀναχωρητικῆς τάξεως καὶ τὴν πειθαρχίαν ἐν παρακμῇ. Ἡ ἀντικατάστασις τοῦ μοναστηριακοῦ κοινοβίου διὰ τῆς ἰδιορρυθμίας ἦτο δι' αὐτὸν τὸ κυριώτερον τεκμήριον τῆς καταπτώσεως τοῦ μοναστηριακοῦ ιδεώδους. Δεύτερον, ὁ Μάξιμος δὲν ἠδύνατο νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸ ἀγιορειτικὸν ἰδεῶδες τῆς ἐντελοῦς ἀπὸ τοῦ κόσμου ἀναχωρήσεως διὰ τῆς ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Ἄθῳ πλήρους ἀπομονώσεως, καθ' ὃν χρόνον ἡ χριστιανικὴ κοινωνία τσαύτην ἔχει ἀνάγκην πνευματικῶν ὁδηγῶν καὶ θρησκευτικῶν κατηχητῶν,

μάλιστα ὑπὸ τὰς θλιβεράς ἐκείνας συνθήκας τῆς τουρκικῆς δεσποτείας, ὅφ' ἦν ἐδεῖτο παραμυθητῶν καὶ ἐμψυχωτῶν ὁ ὀρθόδοξος ἑλληνικὸς λαός. Εἶνε ἀληθές, ὅτι, ὅπου ἐν τοῖς μέχρι πρό τινας γνωστοῖς ἐκδεδομένοις ἔργοις του ὀμιλεῖ περὶ τῆς μοναχικῆς δεοντολογίας, ἀποφεύγει νὰ ἐπικρίνη τὰ τρωτὰ τῆς ἀγιορειτικῆς μοναστικῆς πολιτείας· ἀλλ' ἐνῶ θὰ ἀνέμενέ τις παρ' ἑλληνος ἀγιορείτου, ἐλέγχοντος ἐνώπιον τῶν ρώσων μετὰ πεπαρησιασμένης δριμύτητος τὴν ἐν Ρωσίᾳ μοναχικὴν ζωὴν, νὰ ἐμφανίσῃ κατ' ἀντίθεσιν ὡς μοναχικὸν ὑπόδειγμα τὸ Ἅγιον Ὅρος καὶ νὰ πλέξῃ τὸν πανηγυρικὸν του, ὡς τοιοῦτο παρουσιάζει τὴν ζωὴν λατινικοῦ μοναχικοῦ τάγματος· ὅσονδήποτε δὲ κἂν ἢ προβολὴ αὐτοῦ ὡς προτύπου ὀρθοῦ μονασμοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς πλαγία ἐπικρίσις τοῦ ἀγιορειτισμοῦ, διὰ τοὺς ἀναγνώστας τῶν ἔργων του ἐσήμαινεν ἐκδηλοτάτην κατάκρισιν. Ἐν τούτοις, ἐν ἐσχάτως δημοσιευθείσῃ τῷ πρῶτον ἀνεκδότῳ ἐπιστολῇ τοῦ Μαξίμου πρὸς Ἐπίσκοπον, ἐν τῇ ὁποίᾳ πραγματεύεται μᾶλλον ἐμπεριστατωμένως περὶ τοῦ Ἄθω¹, ὀμιλῶν περὶ τῶν διαφόρων τῶν ἀγιορειτῶν ἀσχολῶν, δὲν παραλείπει νὰ ἀναφέρῃ καὶ τινα τρωτὰ τῆς ἀγιορειτικῆς ζωῆς. Οἱ μοναχοὶ—λέγει ὁ Μάξιμος—«οἶπτον δίκτυα εἰς τὴν θάλασσαν πρὸς ἄγραν ἰχθύων, ἐργάζονται εἰς τὰς παρὰ τὰς μονὰς ἀμπέλους, διότι ἕκαστον κελλίον ἔχει τὴν ἀμπελὸν του, ἐκ τῆς ὁποίας προμηθεύονται οἶνον ἄφθονον διὰ τοὺς ἀδελφούς, ὡς καὶ ἓνα λαχανόκηπον». Ἐν τούτοις «εἰς τὰ κελλία των οὐδὲν ἄλλο εὐρίσκει τις εἰ μὴ ἐνδύματα καὶ ὑποδήματα, ἐν βιβλίον δι' ἐκεῖνον, ὅστις γνωρίζει ἀνάγνωσιν, οὐδὲν ὅμως τρόφιμον ἢ καρπόν.. Οἱ ἴδιοι εἶνε ξυλουργοί, σιδηρουργοί, ράπται, ὑποδηματοποιοί, βυρσοδέψαι.. Δὲν ὑπάρχουν λαϊκοὶ εἰς ὄλον τὸ Ἅγιον Ὅρος, παρεκτὸς ὀλίγων διὰ τὴν περιποίησιν τῶν ἵππων καὶ τῶν βοῶν». Ἡ ἐργασία δὲ αὕτη—προσθέτει ὁ Μάξιμος—ἐξικνεῖται καὶ πέραν τῆς χερσονήσου τοῦ Ἄθω, εἰς τὴν ἡπειρον καὶ τὰς ἑλληνικὰς νήσους, ὅπου οἱ μοναχοὶ ἰδρύουσιν μετόχια ἐν εἴδει μικροεπαυλέων, ὁπόθεν μεταφέρουν τὸν σῖτον δι' ἀτμοπλοίων μὲ κίνδυνον νὰ διαρπαγῇ ὑπὸ τῶν πειρατῶν.. Ἐκ παραλλήλου ὅμως δὲν παραλείπει νὰ σημειώσῃ ἐπὶ κατακρίσει τῆς ἰδιορρυθμίας πῶς οἱ ἐκ τῶν μοναχῶν πλούσιοι ἐπιζητοῦν τὴν ραστώνην καὶ τὴν ἐλευθερίαν νὰ ἐργάζωνται ἢ νὰ μὴ ἐργάζωνται, ἤτοι νὰ ζῶσι, κατὰ βούλησιν, χρησιμοποιοῦντες «πρὸς προσωπικὴν ἐξυτηρέτησιν» ἀδελφούς· ὁ πλούσιος μοναχὸς καταβάλλει «σεβαστὸν ποσὸν εἰς τὴν μονήν, ἐναντι δ' αὐτοῦ λαμβάνει ἐν καλὸν κελλίον μετὰ προθαλάμου, ὡς καὶ μίαν εὐφορον ἀμπελον' προμηθεύεται ἓνα ἢ δύο μοναχοὺς ὑπηρέτας ἐπ' ἀμοιβῇ, οὕτω δὲ αὐτὸς μὲν ζῆν ἐν ἀνέσει, ἐνῶ ὁ εἷς μὲν τῶν ὑπηρετῶν ἀσχολεῖται εἰς τὰς ἐργασίας τῆς

1. V. Rjiga 'Ανεκδοτοὶ συγγραφαὶ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ (Byzantinoslavica τ. 6, 85 - 109), παρὰ Denissoff 282 - 3, 293 - 4, 298 - 9, 1936. Τὴν ἐκδοσὴν ταύτην δὲν ἠδυνήθη νὰ ἔχω ὑπ' ὄψιν.

μονῆς μετὰ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν, ὁ δ' ἕτερος ἐξυψηρετεῖ τὸν ἴδιον». Οὕτω, κατὰ τὸν Μάξιμον, οἱ ἰδιόρρυθμοὶ εἶνε ἀπλῶς ἡμι-μοναχοί, διότι ἐκ τῶν τεσσάρων μοναχικῶν ἀρετῶν, τῆς ἀγνότητος, τῆς ἐγκρατείας, τῆς πενίας καὶ τῆς ὑπακοῆς, ἐφαρμόζουν μόνον τὰς δύο πρώτας.

Μὴ δυνάμενος νὰ συμβιβασθῆ πρὸς τὸν εἰρηνικὸν καὶ ἀπράγμονα ρυθμὸν τῆς ζωῆς τῶν ἀγιορειτῶν ὁ θαυμαστῆς τῆς θερμουργοῦ ἱεραποστολικῆς δραστηριότητος τοῦ Σαβοναρόλα καὶ τῶν δομινικανῶν θιασωτῶν του, τὰς κατὰ τὸ ἀγιορειτικὸν ἔθος ἔξω τοῦ Ὁρους ἀποστολάς πρὸς ζητείαν ὁ Μάξιμος ἐχρησιμοποιεῖ εἰς ἔντονον κηρυκτικὴν δρᾶσιν, τὸ μὲν ὑπὲρ ἠθικῆς ἀναπλάσεως τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, τὸ δὲ εἰς καταπολέμησιν τῆς ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς χώρας σοβούσης λατινικῆς προπαγάνδας, συμμεριζόμενος ἐν τούτῳ πληρέστατα τὸν βατοπεδινὸν ἀντιλατινισμόν. Ἐκ τοῦ προμνημονευθέντος χαρακτηριστικωτάτου τῶν «σφαλμάτων καὶ αἰτιαμάτων τῶν κορυφιατῶν» ἀγιορειτικοῦ ἐγγράφου¹ πληροφοροῦμεθα περὶ τῆς ἐν Ἀθῶν καὶ Κερκυρᾶ θερησκευτικῆς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μαξίμου ἀτμοσφαιρας, ἣν ἐδημιούργει ἡ μεταξὺ τῶν ἐπιφανεστέρων μονῶν, τοῦ Βατοπεδίου καὶ τῆς Λαύρας, ἀντίθεσις ὡς πρὸς τὴν ἔναντι τοῦ λατινισμοῦ τηρητέαν πολιτικὴν. Οὐδεμία δὲ χωρεῖ ἀμφιβολία, ὅτι ὁ Μάξιμος θὰ μετεῖχε ζωηρῶς τῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἀγιορειτικῶν συζητήσεων, τασσόμενος ὑπὲρ τῶν ὑπερμάχων τῆς αὐστηραῆς καὶ ἀνοθεύτου ὀρθοδοξίας.

Ἐξ ὧν λέγει ἐν ταῖς συγγραφαῖς του περὶ τῶν κατὰ τὰς ἔξω τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἀποστολάς του ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἀγώνων του, τινὲς τῶν ρώσων ἱστορικῶν, ὅπ' ὄψιν ἔχοντες καὶ τὴν ἐν Ρωσίᾳ ζωηρὰν ἀντιλατινικὴν συγγραφικὴν αὐτοῦ δρᾶσιν, συνήγαγον ὅτι ὁ Μάξιμος εἶχεν ἀγωνισθῆ κατὰ τῶν λατίνων εἰς τὰς ὑπὸ τοὺς βενετοὺς τότε τελούσας ἑλληνικὰς ἐπαρχίας. Ὁρθότεραν ὅμως εὐρίσκω τὴν γνώμην τοῦ Denissoff, φρονούντος ὅτι μία ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς σταυροφορίας κατὰ τῶν λατίνων θὰ ἦτο τότε δυσχερεστάτη εἰς τὰς ἐν λόγῳ λατινοκρατουμένας περιοχάς, ἐνῶ, τοῦναντίον, αἱ ἐν ταῖς ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν ἑλληνικαῖς χώραις συνθῆκαι ἦσαν πολὺ εὐμενέστεραι διὰ πόλεμον κατὰ τῶν μισουμένων καὶ ὑπὸ τῶν τούρκων λατίνων. Αἱ βενετικαὶ ἀρχαὶ δὲν θὰ ἠνείχοντο ἀγιορείτας μοναχοὺς περιφερομένους καὶ ὑποκινούντας τοὺς ὀρθοδόξους Ἕλληνας νὰ ἀποστρέφονται τὸ λατινικὸν δόγμα καὶ τοὺς λατινόφρονας.

Μία λεπτομέρεια τοῦ εἰς τὴν λάρνακα τῶν λειψάνων τοῦ πατριάρχου Νήφωνος ἐπιγράμματος τοῦ Μαξίμου παρέχει σπουδαίαν πληροφορίαν περὶ τῆς ἔξωαγιορειτικῆς ἱεραποστολικῆς αὐτοῦ δράσεως. Ἡ ἐν αὐτῷ μνεία τοῦ

1. Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ χειρογράφου τῆς μονῆς Ἰβήρων 1340, n° 5 ὑπὸ Σπυρ. Δάμπρον τῷ 1882 ἐν τοῖς «Κερκυραϊκοῖς» σ. 50 - 59, πληρέστερον δ' εἶτα ὑπὸ Denissoff μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως καὶ ἀξιολόγων εἰσαγωγικῶν διασαφήσεων ἐν σ. 436 - 445,

δωρητοῦ τῆς λάρνακος Ἰωάννου Νάγγος (Neagos) Βασαράβα Δ', βοεβόδα τῆς Βλαχίας ἀπὸ τοῦ 1512 καὶ πνευματικοῦ τοῦ Νήφωνος υἱοῦ, ἢ πρὸς τοῦτον τόσον προσωπικὴ σχέσις τοῦ Μαξίμου, ὥστε νὰ ἀφιερῶσιν εἰς αὐτὸν τοιοῦτο ἐπίγραμμα, ὡς καὶ τὰ συναφῆ πρὸς τὰ λείψανα τοῦ Πατριάρχου περιστατικά, πείθουσιν, ὅτι ὁ Μάξιμος μετεῖχε τῆς εἰς Βλαχίαν τιμητικῆς διὰ τὸν Πατριάρχην ἀγιορειτικῆς ἀποστολῆς¹. Ἡ χώρα αὕτη, τότε ἡμιλατινικὴ καὶ ἡμιορθόδοξος, παρεῖχεν εἰς τὸν Μάξιμον εὐρὺ στάδιον δι' ἱεραποστολικὸν ἔργον, τὸ γεγονός δ' ὅτι ἐπανῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς Ἅγιον Ὄρος μεστὸς πλουσίωγ πρὸς τε τὴν μετάνοιάν του καὶ τὰς ἄλλας μονὰς δώρων ἐκ μέρους τοῦ Βασαράβα ἀποδεικνύει ἡγεμονικὴν εὐαρέσκειαν ἐκ τῆς ἐκεῖ καρποφόρου ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας δραστηριότητος τοῦ Μαξίμου. Τὸ ἔργον δὲ τοῦτο διεξήγαγεν οὐ μόνον ἀνὰ τὰς βαλκανικὰς χώρας καὶ τὰς ἐλληνικὰς νήσους, ὅπου ἐξαπελτέτο ὑπὸ τῆς μονῆς του, ἀλλὰ καὶ πολὺ πέραν τῆς καθαρῶς ἐλληνικῆς περιοχῆς, εἰς τὰς κατὰ Ἀνατολὰς πατριαρχικὰς Ἐκκλησίας. Ἀρκούντως τοῦλάχιστον σαφεῖς ἐνδείξεις παρέχουσι καὶ τινες τῶν συγγραφῶν τοῦ Μαξίμου, ἀλλὰ καὶ περιστατικά τινα τῆς ἐν Ρωσίᾳ περιπετείας του. Αἱ περὶ τῶν αἰγυπτιακῶν π. γ. πυραμίδων παρεχόμεναι ὑπ' αὐτοῦ λεπτομέρειαι μόνον ἐκ βεβιωμένων προσωπικῶν ἐπὶ τόπου ἐντυπώσεων δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσιν, ἢ δ' ὑπὲρ αὐτοῦ, δεσμίου, πρὸς τὸν τσάρον Ἰβάν Τρομερὸν ἐπέμβασις τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἰωακείμ τοῦ Πάνυ, γράφοντος περὶ τοῦ Μαξίμου ὅτι «ἐδίδαξε καὶ ἐξυπηρέτησε πολλοὺς χριστιανούς ὅπου εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ μεταβῇ», φαίνεται προερχομένη ἐξ ἀκριβοῦς προσωπικῆς γνώσεως τοῦ Πατριάρχου περὶ ἐπιτοπίου δράσεως τοῦ ἀγιορείτου ἱεραποστόλου. Καὶ ἐπιθανολογήθη μὲν ὅτι ὡς ἕγνος τῆς διὰ τῆς Αἰγύπτου διαβάσεως τοῦ Μαξίμου θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἢ ἐν τῇ πατριαρχικῇ βιβλιοθήκῃ Ἀλεξανδρείας ὑπαρξίς χειρογράφου ἑνὸς ἐκ τῶν ἔργων του, περὶ ἧς ἀναφέρουσιν οἱ Vogel-Gardthausen², ἀλλ' ὡς μοι ἀνεκοίνωσεν ὁ βιβλιοθηκῆριος τῆς ἐν λόγῳ βιβλιοθήκης Θ. Μοσχονᾶς, ὁ ὑπ' αὐτῶν ἀναφερόμενος ἀχρονολόγητος κώδιξ 285, κατὰ δὲ τὴν νέαν ἀρίθμησιν 182³, οὐδὲν ἀντίγραφον ἔργου τοῦ Μαξίμου περιλαμβάνει.

¹ Ἐν τοίτοις—λέγει ὀρθῶς ὁ Denissoff—ἐξ ἀπασῶν τῶν ἀποστολῶν του, αἵτινες προσεπόρισαν εἰς αὐτὸν τὴν φήμην ἀποστόλου, ἢ τῆς Μόσχας προὔκειτο νὰ ἀποκαλυφθῇ ὡς ἡ σπουδαιότης, διότι αὕτη κυρίως προώριστο νὰ ἀναδείξῃ τὸν ἡμέτερον ἀγιορείτην μίαν προσωπικότητα πρώτου μεγέθους ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ τὸν 15' αἰῶνα»⁴.

1. Πρβλ. Denissoff 326-7.

2. Die griechischen Schreiber des Mittelalters κλ. σ. 285, παρὰ Denissoff 328.

3. Ἰδὲ Κατάλογοι τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης, τόμ. Α' Χειρόγραφα. Ἀλεξάνδρεια 1945, σ. 172.

4. Σελ. 1329.